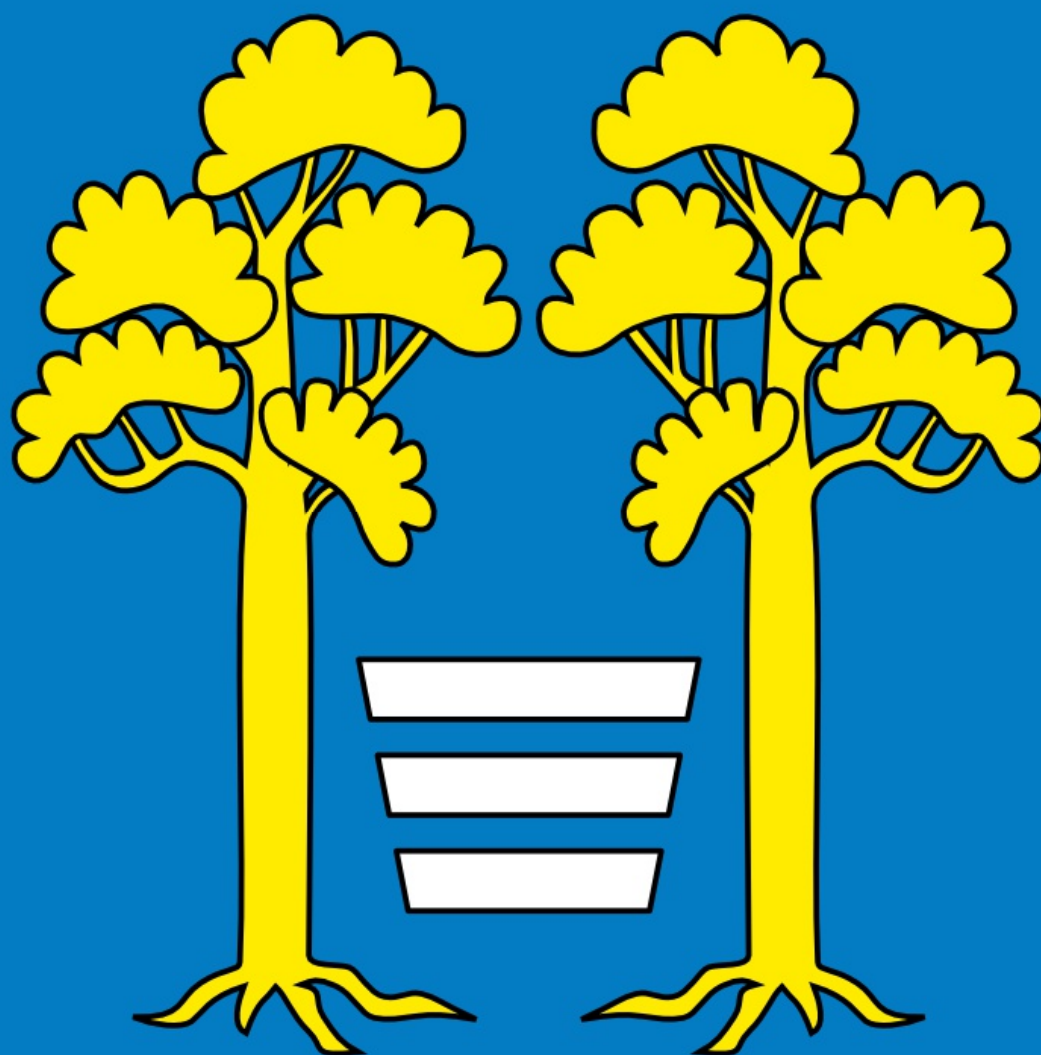

**PROGRAM OPIEKI NAD
ZABYTKAMI DLA GMINY
ZALESZANY NA LATA**

2016-2019

ZALESZANY 2016

**Program Opieki Nad Zabytkami
Gminy Zaleszany na lata 2016 – 2019**

Opracował: Tomasz Giecewicz

Współpraca: Maciek K. Cichoń

Zaleszany 2016

Spis treści

Spis treści	3
1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	9
4.1.1. Krajowy Program opieki nad Zabytkami.....	9
4.1.2. Uwarunkowania wynikające z Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013	11
4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	13
4.2.2. Założenia wynikające ze Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007– 2020.	17
4.2.3. Gminny Program Opieki nad Zabytkami a Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego.....	21
4.2.5. Gminny Program Opieki nad Zabytkami a Strategia Rozwoju powiatu Stalowowolskiego	26
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	27
5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.	27
5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza dziedzictwa kulturowego gminy.....	29
5.2.1. Zarys historii obszarów gminy.....	29
5.2.2. Materialne elementy krajobrazu kulturowego.....	50
5.2.3. Zabytki wpisane do rejestru zabytków.....	53
5.2.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	54
5.2.5. Zabytki archeologiczne.....	55
5.2.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	55
ZESPÓŁ DWORSKO PARKOWY W ZBYDNIOWIE	57
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	59
7. Założenia programowe, priorytety i kierunki działań Programu opieki nad zabytkami.....	61
8. Instrumenty wdrażania gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Zaleszany.....	64
9. Ocena wyników Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Zaleszany.....	65
10. Przykładowe źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	66
Bibliografia.....	73
Aneksy.....	75

1.Wstęp

Gmina Zaleszany to jedna z niewielu gmin wiejskich, w której historia lokalna tak ściśle łączy się z historią narodu. Z tego też powodu szczególnie ważne jest podjęcie ochrony tego cennego lokalnego dziedzictwa. Dziedzictwo kulturowe, łączące w sobie dorobek minionych pokoleń i naszą współczesną działalność, nierozzerwalnie związaną z otoczeniem, w którym żyjemy, określa naszą tożsamość i stanowi świadectwo naszego istnienia dla przyszłych pokoleń. Dlatego tak ważna jest dbałość o materialne ślady przeszłości, czyli zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne.

Według ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568), ochrona zabytków należy do samorządu terytorialnego. Artykuł 4. tej ustawy określa działania, które winny podejmować organy administracji publicznej w celu ochrony zabytków. Działania te mają na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Program Opieki nad Zabytkami oparty na podstawach prawnych, uwzględnia strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, współgra z dokumentami wystawionymi na poziomie kraju, województwa i powiatu oraz uwzględnia wewnętrzne, gminne uwarunkowania ochrony zabytków. Program zawiera również analizę krajobrazu kulturowego gminy, charakterystykę substancji zabytkowej oraz proponuje kierunki działań w celu ochrony i promocji zabytków z uwzględnieniem źródeł ich finansowania. Gminna ewidencja zabytków, nie jest zamkniętym zbiorem, wręcz przeciwnie wymaga systematycznej aktualizacji.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Zaleszany stanowią:

1. Art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U.2014.1446 z późn. zm.)

Ust. 1 tego artykułu brzmi:

Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochronę dziedzictwa kulturowego oraz opiekę nad zabytkami w Polsce regulują:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która nakłada na państwo i obywateli obowiązek ochrony zabytków. Zostało to zawarte w:

– art. 5 Konstytucji RP, określającym dziedzictwo narodowe jako wartość strzeżoną przez państwo polskie;

– art. 6 ust. 1 Konstytucji RP mówiącym, iż: Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju;

– art. 85 Konstytucji RP stanowiącym, że: Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U.2014.1446 z póź. zm.), będąca podstawowym aktem prawnym kompleksowo regulującym ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Ustawodawca rozdzielił obowiązki ochrony i opieki nad zabytkami na organy administracji publicznej, właścicieli lub posiadaczy zabytku (art.4). Działania organów administracji publicznej powinny mieć na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków.

Poza tym na organach administracji publicznej spoczywa obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomości z terenu gminy w formie kart adresowych (art.22), która stanowi podstawę do opracowania programu opieki nad zabytkami (art.21);

Ustawa również szczegółowo wymienia zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne podlegające ochronie bez względu na stan zachowania (art.6.1) oraz

zaleca ochronę nazw geograficznych, historycznych czy też tradycyjnych nazw jednostek osadniczych lub placów, ulic, obiektów budowlanych (art.6.2). Określone jednocześnie zostały formy ochrony zabytków (art.7) którymi są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego, tworzonego uchwałą Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, celem ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów i znajdujących się tam zabytków nieruchomości, charakterystycznych dla miejscowej tradycji osadniczej i budowlanej (art.16.1);
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawodawca także zapisał, że problematykę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na płaszczyźnie gminy uwzględnia się przy sporządzaniu strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Przy sporządzaniu wyżej wymienionych dokumentów uwzględnić należy krajowy program ochrony i opieki nad zabytkami, oraz określić działania w celu zapobiegania kradzieżom oraz ochrony zabytków w czasie realizacji inwestycji i przywracania im jak najlepszego stanu. Natomiast dodatkowo w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, podlegającym uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków należy uwzględnić ochronę zabytków wpisanych do rejestru wraz z otoczeniem, zabytków wpisanych do ewidencji zabytków, parków kulturowych oraz ustalenia programu opieki nad zabytkami. Ustala się również, w zależności od potrzeb strefy ochrony. (art. 18, 19, 20);

Ustawa określa, że organami ochrony zabytków są:

- Minister właściwy do spraw kultury i ochrony Dziedzictwa Narodowego, w którego imieniu zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- wojewoda, w imieniu którego działa wojewódzki konserwator zabytków;

3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U.2016.446) która w art. 7 ust. 1, pkt 9 stwierdza, iż zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U.2015.199 z późn. zm.)

5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U.2016.290)

6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U.2013.1232 z późn. zm.)

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U.2015.1651. z późn.zm.)

8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U.2015.1774 z późn. zm.)

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U.2012.406 z późn. zm.)

10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j. Dz.U.2016.239 z późn. zm.)

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4.1.1. Krajowy Program opieki nad Zabytkami.

Głównym priorytetem, Krajowego Programu Opieki Nad Zabytkami jest wytyczenie niezbędnych kierunków działań względem ochrony i opieki nad zabytkami. W tym celu sformułowano siedem podstawowych zasad konserwatorskich, dotyczących min. urzędów konserwatorskich, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, w tym również duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń.

Zasadami tymi są:

1. Zasada *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić);
2. Zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
3. Zasada minimalnej, niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych);
4. Zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
5. Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji;
6. Zasada odwracalności metod i materiałów;
7. Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W programie wyznaczono również kierunki kompleksowych działań i podzielono je na kilka grup:

W zakresie uwarunkowań ochrony i opieki nad zabytkami działania powinny skupiać się między innymi na pełnej ocenie stanu krajowego zasobu zabytków nieruchomych, ruchomych, dziedzictwa archeologicznego, pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa łącznie z oceną kategorii i stopnia zagrożeń, a także na udoskonalaniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych ochrony dziedzictwa kulturowego z jednoczesnym podnoszeniem efektywności tych działań. Ochroną należy objąć przynajmniej najcenniejsze zabytki techniki.

W zakresie działań o charakterze systemowym przedstawiono cele ukierunkowane między innymi na zgodną z tendencjami europejskimi i światowymi, kompleksową ochronę dziedzictwa kulturowego obejmującego dobra natury i kultury, a także na wypracowanie warunków, metod i strategii skutecznej i szeroko zakrojonej ochrony dziedzictwa kulturowego.

W zakresie systemu finansowego postuluje się stworzenie stabilnego i przejrzystego systemu finansowania zasilanego środkami pochodzącymi nie tylko z budżetu, lecz także z odpisów podatkowych, podatków płaconych przez użytkowników obiektów zabytkowych, w tym z usług turystycznych, z kar za niszczenie i nieprawidłowe użytkowanie zabytków i z innych źródeł.

W zakresie dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania przewiduje się tworzenie systemów aktualizowanych baz danych o stanie zabytków w Polsce, monitorowanie wszelakich prac przy wszystkich grupach obiektów zabytkowych, gromadzenie informacji o stanie ich zachowania i wreszcie wypracowanie standardów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.

W dziedzinie kształcenia i edukacji wyznaczono działania zmierzające do doskonalenia systemu kształcenia, weryfikacji nabytych uprawnień drogą pozaakademicką, przez stworzenie systemu akredytacji i uznawalności wykształcenia. Działania powinny być również skierowane na poszanowanie przez społeczeństwo wartości dziedzictwa kulturowego, propagowanie potrzeby jego ochrony i zachowania, na upowszechnianie wiedzy wśród właścicieli zabytków o zasadach konserwatorskich oraz tworzeniu ku temu mechanizmów ekonomicznych.

W zakresie współpracy międzynarodowej działania powinny zostać oparte na pojęciu wspólnego, europejskiego dziedzictwa kulturowego, wzmocnieniu roli Polski w europejskich i światowych środowiskach działających na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego oraz na ochronie polskiego dziedzictwa za granicą.

4.1.2. Uwarunkowania wynikające z Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020

Podstawowym celem dokumentu, jest ustalenie niezbędnych zadań z zakresu mecenatu państwa w dziedzinie kultury z uwzględnieniem szeregu zmian wynikających z integracji europejskiej, rozwoju gospodarczego czy wreszcie wszelkich przemian cywilizacyjnych.

Pośród wielu płaszczyzn działania znajduje się ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym ochrona i rewaloryzacja zabytków. Bardziej szczegółowo te kwestie precyzuje **Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego” na lata 2004-2013.**

Wspomniany dokument kładzie nacisk na zmiany filozofii dotyczącej ochrony zabytków poprzez stwierdzenie, że dziedzictwo kulturowe stanowi z jednej strony przedmiot ochrony, a z drugiej staje się potencjalnym czynnikiem rozwoju. To podejście powinno zmienić dotychczasową mało aktywną politykę ochrony zabytków na bardziej odpowiadającą realiom zmieniającego się świata. Konieczność tej zmiany spowodowana jest przede wszystkim postępującym kryzysem kultury historycznej oraz konserwatywnym postrzeganiem zabytków w oderwaniu od otoczenia i realiów życia. Dlatego przemyślana i nowoczesna, a tym samym skuteczna ochrona dziedzictwa kulturowego, rozszerzona o niematerialne dobra kultury, akcentująca tożsamość narodową bez popadania w niebezpieczny nacjonalizm powinna opierać się na mądrym i rozsądnym zarządzaniu i być kompromisem między koniecznością zachowania zabytków a nieodzownymi zmianami cywilizacyjnymi, przy zachowaniu obiektywnego systemu klasyfikacji zabytków wykluczającym kryteria ideologiczne i polityczne. Wszystkie te działania, winny być powiązane z polityką przestrzenną, z edukacją, z budowaniem świadomości społecznej, z mecenatem państwa oraz z ustrojem państwa. Poza tym uznano, że niezbędne są działania zmierzające do utworzenia nowoczesnego modelu ochrony opartego nie tylko na zasadzie rozporządzeń, ale również na podstawach prawno-finansowych, gwarantujących rzeczywistą ochronę zabytków. Wszystko to powinno odbywać się pod nadzorem odpowiednio przygotowanej merytorycznie, apolitycznej, godziwie wynagradzanej oraz skutecznej w działaniu służby konserwatorskiej. Uznano wreszcie, że turystyka, jako czynnik rozwoju ekonomicznego, może

w znacznym stopniu przyczynić do rozwoju ośrodków jak i do ochrony dziedzictwa kulturowego, nie można jednak nie dostrzegać zagrożenia w dobie globalizacji dla autentyczności zasobów kultury i dlatego właśnie wartości i tradycje regionalne, stanowiące wartość samą w sobie zyskują na znaczeniu.

Celem strategicznym Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego” jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

Celami cząstkowymi programu są:

- a) Poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków;
- b) Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- c) Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych;
- d) Promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego;
- e) Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- f) Tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej;
- g) Zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem zagranicę.

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

4.2.1. Wojewódzki Program Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2014-2017

Kierunek działań 1

Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych i ochrona układów ruralistycznych

Działania:

1. Systematyczne, konsekwentne wdrażanie zapisów wojewódzkiego planu zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do dziedzictwa kulturowego.

2. Historyczne układy urbanistyczne proponowane do ochrony w Wojewódzkim Planie Zagospodarowania Przestrzennego: Babice, Baranów Sandomierski, Bircza, Brzostek, Brzozów, Cieszanów, Czudec, Dębowiec, Dukla, Dynów, Głogów Małopolski, Iwonicz Zdrój, Jaćmierz, Jarosław, Jasło, Jaśliśka, Kalwaria Pałacowska, Kańczuga, Krosno, Krzeszów, Krzywca, Lesko, Leżajsk, Lubaczów, Łańcut, Mielec, Mrzygłód, Narol, Nowy Żmigród, Oleszyce, Osiek Jasielski, Pilzno, Pruchnik, Przecław, Przemyśl, Przeworsk, Radymno, Rozwadów, Rudnik, Rybotycze, Rymanów, Rymanów Zdrój, Rzeszów, Sanok, Sędziszów Małopolski, Sieniawa, Sokołów Małopolski, Stalowa Wola, Strzyżów, Tarnobrzeg, Tyczyn, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Zaklików, Żółnia, z których pierwszorzędne znaczenie posiadają: Jarosław, Krosno, Przemyśl i Pruchnik.

3. Wspieranie przez samorząd województwa działań samorządów lokalnych dotyczących opracowania i realizacji planów rewitalizacji i rewitalizacji centrów historycznych miast oraz dzielnic staromiejskich z zachowaniem wymogów konserwatorskich przy zapewnieniu im właściwych funkcji oraz zapobieganiu zagrożeniom wynikającym z oddziaływania układów komunikacyjnych. Programy rewitalizacji powinny być opracowywane w oparciu o dokładne rozpoznanie historycznego rozwoju przestrzennego ze szczególnym uwzględnieniem następujących wytycznych:

- zachowanie i uczytelnienie historycznych układów miast - rynku z historycznie kształtowaną siecią uliczną;

- ochrona konserwatorska zabudowy zabytkowej oraz zabudowy o cechach regionalnych; wykonywanie prac konserwatorskich zgodnie z zasadą minimalnej niezbędnej ingerencji,
  - zachowanie ukształtowania terenu;
  - zachowanie kompozycyjnych wartości zespołu wewnątrz architektoniczno krajobrazowych;
  - rekompozycja wewnątrz urbanistycznych zdegradowanych przez: nową zabudowę niedostosowaną do zabytkowego otoczenia, zaniedbania w utrzymaniu i konserwacji obiektów zabytkowych oraz nieodpowiednie zagospodarowanie terenu;
  - ochrona ekspozycji charakterystycznych układów kompozycyjnych, wewnątrz urbanistycznych, dominant architektonicznych i osi widokowych oraz sylwety miasta poprzez zachowanie kierunków, ciągów i punktów widokowych;
  - sanacja i modernizacja sieci uzbrojenia –likwidacja sieci napowietrznych;
  - uporządkowanie działek na zapleczu zabudowy;
  - wprowadzanie nowych elementów do istniejącej historycznej zabudowy winno być dokonywane z zachowaniem układów przestrzennych i parcelacyjnych oraz skali i charakteru istniejącej zabudowy;
  - ustalenie zasad kształtowania nowej, uzupełniającej zabudowy, dotyczących: bryły, formy, kształtu i pokrycia dachów, materiałów i wystroju architektonicznego;
- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim
- uporządkowanie i skodyfikowanie zasad umieszczania reklam;
  - rewaloryzacja pierzei rynkowych zgodnie z wytycznymi odnoszącymi się przede wszystkim do gabarytów pierzei, uzupełnienia pierzei, kształtowania bryły i elewacji budynków (kompozycji, podziałów, wystroju, stolarki), formy i pokrycia dachów);
  - uporządkowanie ruchu kołowego uwzględniającego ograniczanie występującej uciążliwości komunikacji; ruch pojazdów w obrębie dzielnic staromiejskich powinien być ściśle regulowany, ilość parkingów minimalizowana.

Podkreślić należy, że są to jedynie ogólne wytyczne, natomiast realizacja planów rewaloryzacji i rewitalizacji miast historycznych wynikać powinna każdorazowo z opracowania studium rewaloryzacji opartego na wnikliwych analizach, szczególnie wskazanych zasadach, indywidualnych dla każdego układu urbanistycznego, określonych w wyniku interdyscyplinarnych prac programowo-przestrzennych, studiów historycznych itp. Jest to konieczne zarówno ze względu na różnorodność struktury funkcjonalno-przestrzennej i odmienny krajobraz kulturowy poszczególnych miast, jak

również ze względu na różny stopień przekształcenia układu przestrzennego i kompozycyjnego oraz różny stan zachowania obiektów zabytkowych.

4. Udzielanie pomocy przez Województwo Podkarpackie samorządom Jarosławia i Przemyśla przy rewaloryzacji i rewitalizacji zespołów staromiejskich tych miast ze względu na:

- bogaty zasób obiektów o dużych wartościach zabytkowych,
- zachowany kontekst krajobrazowy,
- zły stan zachowania znacznej części obiektów zabytkowych wchodzących w skład tych zespołów.

5. Promowanie i wspieranie pozytywnych przykładów rewaloryzacji zabytkowych przestrzeni miejskich, na wzór dokonanych realizacji, np. w Rzeszowie, Jaśle, Krośnie, Sano-ku, Pruchniku, Frysztaku.

6. Propagowanie zasad dotyczących dostosowania nowej zabudowy i infrastruktury do warunków krajobrazowych i tradycji miejscowego budownictwa:

- nawiązywanie w nowoprojektowanej architekturze do lokalnych wzorów i materiałów (regionalizm);
- opracowanie systemu projektowania oraz realizacji budownictwa współczesnego (katalogi form regionalnych) dostosowanych do terenu i miejscowej tradycji budowlanej; projekty winny nawiązywać bryłą, układem funkcjonalnym, formą dachów i zastosowanym detalem architektonicznym do lokalnych cech budownictwa;

7. Popularyzacja wartości zespołów staromiejskich oraz potrzeb i zasad ich rewaloryzacji, nastawiona przede wszystkim na szeroko rozumianą społeczność lokalną (inwestorów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz pozostałych mieszkańców, zwłaszcza zamieszkałych w obrębie tych zespołów); prezentowanie przez władze samorządowe perspektywicznego pozytywnego obrazu rozwoju szans i korzyści, jakie może przynosić należyta dbałość o szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe (pozyskiwanie dodatkowych funduszy, rozwój turystyki, nowe miejsca pracy).

8. Integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody:

- Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w Planach rozwoju województwa.
- Zintegrowanie ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz środowiska przyrodniczego przez planowanie przestrzenne. Uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego, ochrony środowiska naturalnego powiązanego

przestrzenie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi oraz zespołami architektonicznymi.

Kierunek działań.2.

Zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu

Działania:

1.Ochrona obiektów zabytkowych stanowiących pozostałość po dawnych kulturach i narodach.

1.1.Utrzymanie wielokulturowego bogactwa, tożsamości lokalnej i regionalnej m. in. poprzez działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim, w tym wspieranie folkloru i sztuki ludowej oraz ochronę wartości niematerialnych,

2.Prowadzenie działań związanych z „ochroną” niematerialnego dziedzictwa kulturowego - „ochrona» oznacza środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.” (zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r.)

3.Ochronadziedzictwaniematerialnego w tym tradycji oraz produktów regionalnych i lokalnych:

3.1.Wspieranie tradycyjnego rzemiosła i ginących zawodów (np. flisactwo w Ulanowie) oraz tradycyjnych form działalności gospodarczej.

3.2.Promocjaproductów regionalnych i lokalnych, np. drewnianych zabawek z Brzozy Stadnickiej i okolic Leżajska, wyrobów plecionkarskich m. in. w Rudniku i okolicy, ceramiki w Medyni Głogowskiej i Zalesiu, lokalnych, tradycyjnych wyrobów gastronomicznych.

3.3.Wspieranie lokalnych inicjatyw zmierzających do udokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych (pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi wydarzeniami rodzinnymi jak śluby czy pogrzeby, tradycje związane ze świętami, potrawy regionalne, nazwy miejscowe).

3.4.Wspieranie archiwizacji cyfrowej zasobów niematerialnego dziedzictwa

3.5.Działania na rzecz ochrony i wspierania tradycji wsi i jej krajobrazu kulturowego w kontekście wykorzystania jako atrakcji turystycznej

- wspieranie oryginalnych tradycji podkarpackiej wsi - np. tradycji wielkanocnych straży grobowych

- przygotowanie specjalistycznej oferty adresowanej do grup turystów krajowych i zagranicznych zainteresowanych np. nauką dawnych umiejętności rękodzielniczych, fotografowaniem lub filmowaniem: dawnej zabudowy wiejskiej i małomiasteczkowej, praktykowanych tu obrzędów, czy też pielgrzymek do licznych miejsc odpustowych;

- wspieranie popularnych wydawnictw o kulturze ludowej jako atrakcji turystycznej;

3.6. Wspieranie organizowania imprez folklorystycznych zwłaszcza tych, które mają związek z ochroną najcenniejszych tradycji autentycznego śpiewu i muzykowania oraz popularyzacji tradycji w społeczeństwie. Są to przede wszystkim:

- przeglądy zespołów śpiewaczych, w trakcie których jest prezentowany folklor przekazywany i wyuczony w sposób bezpośredni lub też tworzony ściśle w oparciu o lokalną tradycję folklorystyczną,

- prezentacje gry na określonym zestawie instrumentów typowych dla regionu w ramach przeglądów kapel.

4. Wsparcie działań dotyczących upamiętnienia ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem itp. poprzez działalność wydawniczą (regionalia), organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji.

Kierunek działań 3

Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego

Działania: 1.

Promowanie działań zmierzających do tworzenia parków kulturowych jako skutecznej formy zintegrowanej ochrony cennych obszarów kulturowych województwa podkarpackiego.

* Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2014 – 2017.

4.2.2. Założenia wynikające ze Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007– 2020.

Dokument określa kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej, oraz instytucji i jednostek z nią współpracujących. Podstawowym celem Strategii, jest zapewnienie regionowi partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie, w oparciu o potencjał demograficzny, położenie geograficzne, tradycje przemysłowe, walory środowiskowe, historyczne i kulturowe. Strategia podkreśla znaczenie turystyki dla województwa podkarpackiego, dysponującego krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych.

Wśród wielu priorytetów w dokumencie ujęto problematykę rozwoju kultury, stwierdzono iż główną ideą polityki kulturalnej na lata 2007-2020 na poziomie regionu jest dążenie do uzyskania odczuwalnej społecznie poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, ma ona zapewnić :

- przeciwdziałanie nadmiernym społecznie nieakceptowanym dysproporcjom w poziomie rozwoju, i warunków uczestnictwa kulturalnego ludności w województwie (zwłaszcza między stolicą regionu a jej otoczeniem);
- pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, w tym tożsamości narodowych i etnicznych, wzmocnienie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej;
- poprawa jakości środowiska kulturowego Podkarpacia.

Analiza różnych wariantów sytuacji Podkarpacia w kraju i relacji wewnątrz regionu, daje możliwość konstruowania hipotetycznych scenariuszy rozwoju kultury. Najbardziej pożądanym w województwie jest scenariusz policentrycznego zrównoważonego rozwoju kultury, polegający na poprawie warunków dostępności i uczestnictwa kulturalnego mieszkańców całego obszaru Podkarpacia.

Pośród kierunków znalazły się:

- a) Zwiększenie możliwości dostępu do kultury.
  - aktywizację rozwoju małych miast jako lokalnych ośrodków usług kulturalnych;
  - rozwój infrastruktury na obszarach peryferyjnych;
  - przebudowę i modernizację obiektów służących aktywności kulturalnej, w tym służących wykorzystaniu rzemiosła i rękodzieła jako pozarolniczych źródeł dochodu ludności wiejskiej.
- b) Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej.
  - ugruntowania zasady zrównoważonego rozwoju jako podstawy trwałej polityki społecznej, kulturalnej i przestrzennej Podkarpacia;
  - zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, a także rewaloryzacji i rewitalizacji kulturowo zdegradowanego środowiska.

Ponadto zapisano iż Wzmacnianiu regionalnych więzi kulturowo-społecznych mieszkańców województwa podkarpackiego będą służyć:

- wspieranie pielęgnowania polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej;
- wspieranie udostępniania dorobku kultury w taki sposób, by stawał się podstawą kształcenia wrażliwości emocjonalnej człowieka, ułatwiał wartościowanie,

trafne wybory estetyczne i etyczne, pobudzał i rozwijał aktywność i świadome uczestnictwo kulturalne;

- propagowanie wiedzy o regionie i „małych ojczyznach” - zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej (organizacja wycieczek turystyczno-krajoznawczych, wyznaczanie „szlaków kulturowo-historycznych”);

- promocja korzyści ze współpracy kulturalnej społeczności i władz w ramach regionu;

- ochrona dóbr kultury materialnej (w szczególności zabytków nieruchomych, tak architektury miejskiej jak i wiejskiej, oraz zabytków ruchomych - wytworów sztuki czy rzemiosła);

- zachowanie innych wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń;

- wspieranie twórczości artystycznej o znaczeniu ogólnonarodowym, regionalnym i lokalnym, której źródła tkwią w dziedzictwie regionu;

- ochrona krajobrazu kulturowego wsi podkarpackiej i małych miast;

- wspieranie działalności telewizji regionalnej oraz Radia Rzeszów ukierunkowanych na promowanie kultury.

c) Poprawa jakości środowiska kulturowego.

Zrównoważony rozwój Podkarpacia musi stawiać za nadrzędny cel zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz poprawę jego jakości.

Osiągnięcie celu powinno następować poprzez:

- tworzenie właściwych warunków rozwoju instytucji kultury: odpowiedniej bazy materialnej, zapewnienie środków materialnych na ustawową i statutową działalność, w tym – w przypadku muzeów i bibliotek – na obowiązkowy zakup zbiorów, na konieczną w dobie społeczeństwa informacyjnego komputeryzację procesów katalogowania i udostępniania zbiorów, np. bibliotecznych; na zabezpieczenie zbiorów przez ich mikrofilmizację i digitalizację, na obsługę użytkowników niepełnosprawnych;

- stymulowanie rozwoju regionalnego systemu innowacji w działalności kulturalnej;

- pośredniczenie w nawiązywaniu kontaktów między samymi instytucjami kulturalnymi, między instytucjami kulturalnymi a przedsiębiorstwami, rozpowszechnianie informacji o osiągnięciach w upowszechnianiu kultury, organizowanie konkursów na nowatorskie rozwiązania w upowszechnianiu kultury;

- wspieranie zwiększania możliwości korzystania ze współczesnych środków komunikowania się, w tym z internetu – w zakresie szkoleń, wspierania edukacji służącej

podnoszeniu znajomości internetu, wykorzystania tego medium dla rozwoju regionu (tworzenie regionalnych baz danych o możliwościach aktywności kulturalnej, informatorów specjalistycznych, giełd ofert kulturalnych);

- tworzenie i wspieranie centrów wiedzy i kompetencji kulturowych, ośrodków doradczych (w tym doradztwo i pośrednictwo w tworzeniu związków kooperacyjnych między podmiotami kulturalnymi), ośrodków aktywności kulturalnej, publikacji informatorów;

- wzmocnienie istniejących i stymulowanie rozwoju nowych funkcji głównych centrów kulturalnych (Rzeszów, Przemyśl) oraz w byłych miastach wojewódzkich stanowiących centra subregionów;

- wzmocnienie i kreowanie Rzeszowa i Przemyśla jako regionalnych i międzynarodowych centrów działalności kulturalnej - ośrodków kontaktów kulturalnych Wschód-Zachód - inspirowanie, organizowanie i wspieranie instytucji, imprez i przedsięwzięć umożliwiających kontakty i rozwijanie współpracy w sferze nauki i kultury;

- rozwinięcie funkcji Rzeszowa jako centrum metodycznego dla animatorów życia kulturalnego;

- wspieranie rozwoju systemu informacji kulturalnej i turystycznej;

- organizowanie dokształcania, doskonalenia zawodowego twórców, menedżerów i pracowników kultury; dokumentowanie działalności społeczno-kulturalnej, ze szczególnym uwzględnieniem istniejących podmiotów działalności kulturalnej, osób zajmujących się animacją i organizacją życia kulturalnego, imprez i wydarzeń kulturalnych w kraju.

W dokumencie zwrócono także uwagę na problematykę rozwoju turystyki w województwie gdzie stwierdzono iż winna ona być jedną z płaszczyzn współpracy międzynarodowej, temu celowi mają służyć następujące kierunki działań:

- Współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno – kulturalnej;

- Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego;

- Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki.

* *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007– 2020.*

4.2.3. Gminny Program Opieki nad Zabytkami a Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Wśród głównych celów polityki przestrzennej województwa swoje miejsce znalazły również zadania związane z dziedzictwem kulturowym, do podstawowych celów zaliczono:

- Efektywne wykorzystanie zasobów środowiska i utrzymanie ciągłości kulturowej,
- Zwiększenie konkurencyjności województwa przez ochronę i promowanie atrakcyjności oraz wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Realizacja priorytetów, celów i kierunków określonych w Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2000 – 2006 – rozmieszczenie przestrzenne zadań wynikających z przyjętych kierunków działań:

- rewaloryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturalnej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego,
- kreowanie nowych produktów z zakresu turystyki kulturowej,
- wzmocnienie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej poprzez wzrost znaczenia kultury,
- działania na rzecz edukacji kulturalnej,
- integracja kulturalna regionu w ramach współpracy euroregionalnej
- utworzenie zintegrowanego systemu ochrony przyrody,
- zabezpieczenie ciągłości lasu oraz jego pozaprodukcyjnych i produkcyjnych funkcji,
- zapobieganie degradacji środowiska naturalnego i zasobów dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich,
- działania na rzecz ochrony środowiska w ramach upowszechniania metod produkcji rolniczej przyjaznych środowisku na rzecz ochrony środowiska w tym zachowania różnorodności biologicznej i krajobrazu,
- rozwój infrastruktury sanitarnej, szczególnie w zakresie odprowadzania i oczyszczania ścieków.

Dokument określenia zasady ochrony poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego regionu i wymienia jego elementy składowe, wśród nich znalazł się Szlak

Architektury Drewnianej, o znaczeniu ponadregionalnym przebiegający przez Gminę Zaleszany.

W dziedzinie zagospodarowania przestrzennego zwraca uwagę na: ochronę przed niewłaściwym zagospodarowaniem przestrzennym obszaru GZWP 425 “Dębica – Stalowa Wola – Rzeszów” wraz ze strefami ochronnymi ONO i OWO – studia programowo przestrzenne dla tych obszarów. (1.47)

Pośród sformułowanych zasad zagospodarowania przestrzennego znalazła się również problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego ukierunkowana na jego ochronę, działania na rzecz krajobrazu kulturowego, łagodzenie negatywnych skutków działalności urządzeń infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej, łagodzenie konfliktów społecznych związanych z ochroną środowiska naturalnego i kontekstu przestrzennego cennych obiektów i zespołów kultury materialnej.

4.2.4. Strategia rozwoju Województwa Podkarpackiego 2020

W rozdziale dotyczącym dziedzictwa kulturowego w dokumencie zapisano, kilka podstawowych celów:

CEL: Rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu KIERUNKI DZIAŁAŃ:

1. Tworzenie warunków dla zapewnienia możliwie równego i powszechnego dostępu do oferty kulturalnej, w tym do kultury wysokiej. Życie kulturalne regionu skupione jest przede wszystkim w głównych ośrodkach miejskich, a więc w stolicy województwa i pozostałych miastach na prawach powiatu. Na terenie województwa podkarpackiego nie brakuje również obszarów, które ze względu na swoje peryferyjne położenie oraz niekorzystne warunki ekonomiczne mają utrudniony dostęp do oferty kulturalnej, a uczestnictwo ich mieszkańców w życiu kulturalnym i w przedsięwzięciach kultury wysokiej ma charakter incydentalny. Zapewnienie wszystkim mieszkańcom możliwie równych szans korzystania z dóbr kultury staje się działaniem nie tylko pożądanym, ale przede wszystkim koniecznym w celu stopniowego eliminowania marginalizacji niektórych rejonów województwa w tym zakresie. Oddziaływanie głównych ośrodków miejskich, będących jednocześnie centrami życia kulturalnego w regionie, na obszary oddalone od centrum będzie możliwe, o ile zyskają one silne wzmocnienie kadrowe, finansowe i infrastrukturalne.

Zakładane efekty realizowanych działań:

- powstanie infrastruktury kulturalnej, odpowiadającej oczekiwaniom współczesnego twórcy i odbiorcy kultury oraz wykorzystującej atuty regionu w zakresie dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie innowacyjnej infrastruktury kulturalnej, np. eksploratorów, muzeów interaktywnych, sieci kin cyfrowych itp.
- zwiększenie dostępności zasobów kultury oraz wydarzeń kulturalnych poprzez digitalizację oraz budowę platform multimedialnych,
- restrukturyzacja instytucji kultury pod kątem optymalizacji działania (podział kompetencji i odpowiedzialności)
- optymalizacja finansowania kultury z uwzględnieniem kryteriów demograficznych i geograficznych oraz zdiagnozowanych potrzeb i warunków kulturowych,
- wzmocnienie współpracy instytucji kultury ze środowiskami twórczymi, artystycznymi i naukowymi w regionie,
- popularyzacja przedsięwzięć obejmujących swoim zasięgiem obszar całego województwa, typu wędrujący teatr, wędrująca wystawa czy koncerty filharmoników w terenie oraz organizowanie wydarzeń kulturalnych w przestrzeni publicznej.

2. Wzmacnianie wizerunku regionu, w tym Rzeszowa, jako centrum kultury opartego m.in. na wydarzeniach kulturalnych o znaczeniu Międzynarodowym oraz budowanie marek m.in. instytucji i imprez kulturalnych. Kreowanie pozytywnego i atrakcyjnego wizerunku naszego województwa (tak w kraju, jak i poza jego granicami) poprzez kulturę, będzie możliwe tylko wówczas, gdy uda się wyłonić produkty czy też grupy produktów z regionalnej kultury i tak wprowadzić je do przestrzeni publicznej, aby stały się kulturowymi i kulturalnymi identyfikatorami województwa. Siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. To właśnie tutaj należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Bez wątplenia kulturalna przyszłość województwa powinna czerpać z geopolitycznego położenia w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do inicjowania lub kontynuacji

przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Zakładane efekty realizowanych działań:

- wzrost kompetencji kulturowych i artystycznych poprzez edukację kulturalną zarówno na poziomie przygotowania kadr do realizacji zadań z dziedziny kultury, jak też świadomych odbiorców działalności kulturalnej,
- zwiększenie uczestnictwa podkarpackich instytucji kultury w programach kulturalnych o zasięgu międzynarodowym dających szansę na promocję regionu i prezentację jego atrybutów,
- wzrost liczby wydarzeń kulturalnych i projektów kulturalnych o zasięgu krajowym i międzynarodowym, m.in. dzięki wsparciu merytorycznemu i finansowemu w zakresie wkładów własnych dla projektów oraz promocję dokonań młodych artystów,
- stworzenie wszechstronnych baz danych przejawów życia kulturalnego i ich upowszechnienie,
- wzmocnienie współpracy z instytucjami kultury położonymi w województwach ościennych oraz współpracy transgranicznej i międzynarodowej w zakresie realizacji zadań z dziedziny kultury,
- wyniesienie do rangi marki wydarzeń kulturalnych oraz Instytucji kultury w oparciu o prestiżowy repertuar, wysoki poziom i promocję.

3.Ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu Dziedzictwo kulturowe powinno być z jednej strony przedmiotem ochrony i opieki, z drugiej zaś potencjałem, który winien zostać wykorzystany dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest podejmowanie przedsięwzięć, ukierunkowanych zarówno na kompleksową ochronę i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego (m.in. poprzez zwiększenie funduszy na prace remontowo-konserwatorskie), jak również na jego odpowiednią promocję i wdrażanie nowoczesnego (efektywnego i racjonalnego) modelu zarządzania. Za istotne należy również uznać działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim skierowane do mieszkańców regionu. Przybliżenie walorów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, a także podniesienie świadomości ich wartości służyć będzie nie tylko ich zachowaniu i lepszej ochronie, ale także może przyczynić się do wzrostu tożsamości regionalnej i lokalnej mieszkańców.

Zakładane efekty realizowanych działań:

- kształtowanie krajobrazu kulturowego rozumiane jako zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego, szczególnie w zakresie

poprawy ładu przestrzennego i estetyki otoczenia; ochrona i kształtowanie zabudowy historycznych miast i miasteczek oraz układów ruralistycznych; zapobieganie degradacji i ochrona zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu,

- poprawa stanu zachowania i ochrona obiektów oraz miejsc cennych kulturowo, m.in. poprzez wykorzystanie narzędzi prawa miejscowego a także przeciwdziałanie procesowi ich dewastacji i degradacji,

- utrzymanie wielokulturowego bogactwa, tożsamości lokalnej i regionalnej m.in. poprzez działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim, w tym wspieranie folkloru i sztuki ludowej oraz ochronę wartości niematerialnych,

- stworzenie systemu i procedur w celu funkcjonalnego zarządzania kulturą, dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym, z uwzględnieniem rozwoju partnerstwa sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego, poprawy funkcjonowania instytucji kultury i ochrony zabytków,

- badanie i dokumentowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz jego upowszechnianie i promocja dla zastosowań użytecznych,

- utworzenie w woj. podkarpackim wyspecjalizowanej instytucji kultury, zajmującej się historią i dziedzictwem Kresów,

- wzmocnienie współpracy transgranicznej i międzynarodowej w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego,

- promocja najcenniejszych elementów dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem dostępnych w tym zakresie instrumentów typu kampanie informacyjne regionalne i ogólnopolskie, akcje promocyjne, konferencje, debaty, sympozja, eksperymenty, badania, publikacje.

4. Tworzenie warunków dla zapewnienia możliwie równego i powszechnego dostępu do oferty kulturalnej, w tym do kultury wysokiej - obszar całego województwa. OSI dla kierunku działania

5. Wzmacnianie wizerunku regionu, w tym Rzeszowa, jako centrum kultury opartego m.in. na wydarzeniach kulturalnych o znaczeniu międzynarodowym, oraz budowanie marek m.in. instytucji i imprez kulturalnych obszar całego województwa. OSI dla kierunku działania

6. Ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu

- obszar całego województwa.

* *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego 2020.*

4.2.5. Gminny Program Opieki nad Zabytkami a Strategia Rozwoju powiatu Stalowowolskiego

Dokument określa Puszcę Sandomierską jako podstawową wartość turystyczną terenów powiatu, którego stolica jest w nim określana jako baza noclegowa, gastronomiczna i handlowo – usługowa w organizowaniu wycieczek do wspomnianego kompleksu leśnego. Dokument określa również które szczególnie obszary są cenne z punktu widzenia rozwoju turystyki są to:

- Rezerwat orzecha wodnego „Pniów” o powierzchni 4,15 ha, położony na terenie gminy Radomyśl n/Sanem
- rezerwat stanowiska jodły i dębu szypułkowego „Jastkowice” o powierzchni 45,76 ha, położony na terenie gminy Pysznica
- rezerwat „Łęka” o powierzchni 480 ha obejmujący najcenniejszy florystycznie fragment Lasów Janowskich, położony na terenie gminy Zaklików
- rezerwat (ornitologiczny) „Imielty Ług” o powierzchni 802 ha, położony częściowo na terenie gminy Pysznica.

W przypadku dziedzictwa kulturowego jako najcenniejsze jego elementy z terenów Gminy Zaleszany uznaje :

- dwór w Kotowej Woli
- zespół dworsko – parkowy w Zbydniowie
- tzw. „szaniec szwedzki” w Motyczu Szlacheckim
- zespół dworsko – parkowy w Zaleszanach

Z pośród zabytków sakralnych szczególnie cennych wspomniano:

Zaleszany

- kościół parafialny p.w. św. Mikołaja bpa i Przemienienia Pańskiego z 1903 roku
- zabytkowy cmentarz katolicki

Turbia

- zabytkowy kościół parafialny p.w. św. Leonarda z 1922 roku

Pilchów

- kościół parafialny p.w. św. Królowej Jadwigi

Oraz - kapliczki przydrożne na terenie całej gminy.

* nowy dokument znajduje się w fazie opracowania.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.2 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Zaleszany.

Dokument uchwalony dnia 18.09.2001 r. określa kierunki gospodarki przestrzennej na terenie gminy i szczególnie odnosi się do kwestii zasobów kulturowych tego terenu. Studium zgodnie z rejestrem zabytków oraz wojewódzką i gminną ewidencją zabytków podnosi kwestie ochrony wspomnianych wartości. Wśród obszarów specjalnych wyznacza bowiem obszary objęte, bądź proponowane do objęcia ochroną konserwatorską, wśród których znalazły się:

- obiekty i zespoły o wartościach kulturowych objęte ochroną konserwatorską,
- obiekty i zespoły o wartościach kulturowych wskazanych do ochrony,
- cmentarze objęte ochroną konserwatorską,
- cmentarze wskazane do ochrony,
- stanowiska archeologiczne wskazane do ochrony,
- historyczne parki podworskie i wiejskie.

5.1.3 Strategia Rozwoju Gminy Zaleszany na lata 2004 – 2013.

Strategia oprócz wielu zagadnień związanych z rozwojem terenów Gminy podejmuje również kwestię ochrony jej dziedzictwa kulturowego określając to zagadnienie jako jeden z obszarów strategicznych.

Obszar strategiczny V Środowisko naturalne i kulturowe, obejmuje zagadnienie zasobów kulturowych i określa cele odnośnie ich ochrony:

Cel strategiczny 5

Rozwój i Ochrona Walorów Środowiska Naturalnego i Rodzimej Kultury.

Cel operacyjny 5.2.

Kultywowanie tradycji i ochrona świadectw kultury materialnej i duchowej.

5.2.1. Inwentaryzacja zabytków kultury materialnej gminy oraz cennych obiektów przyrody.

5.2.2. Stworzenie systemu opieki placówek oświatowych nad zabytkami kultury.

5.2.3. Wykreowanie programu kultywowania tradycji rodzimej kultury.

5.2.4. Powołanie stowarzyszenia twórców i animatorów kultury.

5.2.5. Pozyskanie inwestorów w celu zagospodarowania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy.

Cel operacyjny 5.3.

Opracowanie systemu promocji rodzimej kultury i wiedzy o środowisku

5.3.1. Wydanie folderu promującego walory środowiska naturalnego i kulturowego gminy.

5.3.2. Wypromowanie „Gwardii Narodowej” (Wojska Majdańskiego) jako logo kulturowego gminy Zaleszany.

5.3.3. Podnoszenie świadomości i wiedzy ekologicznej mieszkańców.

5.3.4. Opracowanie koncepcji i podjęcie realizacji budowy ścieżek rowerowych, pieszych i stacji dydaktycznych.

* nowy dokument w fazie planowania.

5.1.4 Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych

Gminy Zaleszany na lata 2012-2016

Podstawowym celem strategii jest aktywne działanie na rzecz rozwiązywania problemów społecznych gminy, gdzie zwrócono także uwagę na walory dziedzictwa kulturowego. Wspomniane dziedzictwo bowiem można wykorzystać do wspomoczenia walki z wszelakimi problemami społecznymi.

znajdujące swe miejsca¹. Najstarszymi kulturami zamieszkującymi te ziemie były mierzanowicka, trzciniacka, oraz grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej². Dwie pierwsze kultury są datowane na lata 1800-1450 i 1450-1200 p.n.e., czyli na I i II okres epoki brązu, kultura łużycka wyodrębniła się i zaczęła pozostawiać ślady w III okresie, a ciągłość jej występowania przypada na ok. 1200-300 r. p.n.e. Stanowiska archeologiczne z przypisywanymi tej kulturze pozostałościami znajdują się w okolicy Zaleszan, Grębowa i Turbii, a także w Gorzycach, Sobowie i Woli Rzeczyckiej³. Teren od Tarnobrzega wzdłuż Wisły aż do rzeki Łęg stanowił zwarty obszar osadniczy kultury łużyckiej. Obszar ten, stopniowo się rozrastający za San, pozostawał jedynym zasiedlonym w tej części Puszczy Sandomierskiej⁴. Niezmiennie stanowił, ze względu na transportowe aspekty Wisły obszar bogaty i twórczy, na co wskazują badania archeologiczne. Później obszary te zamieszkiwały ludy Lugiów i Wenedów, Tą drugą nazwą Skandynawowie oraz Niemcy określali Słowian w ogóle. Poza znajomością nazw plemiennych liczne luźne i zgromadzone w skarbach monety rzymskie świadczą o połączeniach handlowych tych ziem. Kultura przeworska знаła żelazo, którego używała i którym handlowała. Na wielu stanowiskach, choć poza interesującym nas obszarem, członkowie tej wspólnoty zajmowali się także wytopem, poznali również koło garncarskie. Osadnictwo było intensywne, zwłaszcza w późniejszym czasie, ale wobec słabszych gleb główną rolę odgrywała hodowla. Prężna kultura i gospodarka zostały zniszczone gdy kolejne plemiona koczowników falami przesunęły się przez Europę, w tym Polskę południową, zmieniając lub niszcząc lokalne struktury. Choć lokalna społeczność między Wisłą a Sanem była bitna, o czym świadczą bardzo duża procentowo ilość grobów wojowników, nie oparła się kolejnym najazdom⁵. Oczywiście wędrówki miały miejsce także wcześniej, z podobnym skutkiem, ale dopiero okres krwawych najazdów trwający między V a VII w. ukształtował zręby dzisiejszej Polski i Europy. W tym czasie następowały zmiany klimatyczne, zwiększenie wilgotności, oraz w konsekwencji rozrost i zagęszczenie pokrywy leśnej Puszczy Sandomierskiej⁶. Zalesienie zaczęło wzrastać by osiągnąć

---

¹ Maria Dobrowolska, Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem, Kraków 1931, mapa.

² Kazimierz Moskwa, Epoka brązu i pierwsze stulecia epoki żelaza w zasięgu Puszczy Sandomierskiej [w:] Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś. Zbiór rozpraw i artykułów pod redakcją Józefa Półciwarka, Rzeszów 1980, s. 13.

³ Moskwa [w:] Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś..., s. 17.

⁴ Moskwa [w:] Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś..., s. 26.

⁵ Rudolf Jamka, Epoka żelaza w widłach Wisły i Sanu od około 400 r. przed n.e. do 600 r. n.e. [w:] Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś..., s. 53.

⁶ Antoni Kunysz, Wczesnośredniowieczne osadnictwo w widłach Wisły i Sanu (VI-XIII w.) [w:] Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś..., s. 58.

swoje maksimum między X a XIII w. Gęste lasy działały jak bariera przed najezdami, które można było sforsować uciążliwym marszem, lub rzekami⁷.

W okresie plemiennym, z wejściem Słowian na arenę Europy Wschodniej a przed przyłączeniem do państwa piastowskiego, tereny między Wisłą a Sanem, oraz na północ i wschód od tych rzek przypisywano plemieniu Lędzian, wymienianym w dziełach historycznych okresu⁸. W kontrze, interesujący nas teren mógł także należeć do plemienia Sandomierzan⁹, ale dokładny zakres terytorialny nie jest możliwy do wytyczenia. Pewnych problemów nastrocza też przynależność do państwa Piastów. Polanie jako zdobywcy pojawili się tu zapewne przed 981 rokiem¹⁰. Ujście Sanu do Wisły mogło stanowić rubież państwa piastowskiego do ok. 990 r., kiedy jak się uważa, Bolesław Chrobry zdobył na Wiślanach Kraków. Wraz z wejściem tych ziem do przyszłej Polski, znalazły się one administracyjnie w księstwie, a następnie województwie sandomierskim¹¹.

ŚREDNIOWIECZE

Dość silne osadnictwo przedhistoryczne zanikło i puszcza weszła w okres wczesnofeudalny dość wyludniona¹². Tereny były omijane przez drogi ze wschodu na zachód, które szły południem na Kraków, lub północą przez Zawichost do Sandomierza i dalej. Sytuacja zmieniła się dopiero w XIV w., już jakiś czas po zabezpieczeniu granicy wschodniej poprzez przyłączenie Rusi Czerwonej do Polski i ustaniu obehwładniających najazdów tatarskich, charakter ochronny puszczy zaczął w tedy ustępować.

Interesujące nas tereny były przez bliskość bogatego i ważnego Sandomierza narażone na ataki. W 1142 r. mógł te ziemie najechać książę kijowski Wsiewołod, wspomagający Władysława II¹³. Może to być związane z ukryciem skarbu monet w Zaleszanach. Zapewne najazdy mongolskie wyrządziły wiele szkód w widłach Wisły i Sanu, jak miało to miejsce na innych terenach najechanych przez Mongołów, a każda z wypraw łupieżczych kierowała się na Sandomierz. Przez cały XIII w. ludność

---

⁷ Maria Dobrowolska, *Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem*, Kraków 1931, s. 6.

⁸ Kunysz [w:] *Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś...*, s. 102.

⁹ Stanisław Szczur, *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, s. 35.

¹⁰ Gerard Labuda, *Mieszko I, Wrocław-Warszawa-Kraków* 2002, s. 51.

¹¹ Stanisław Arnold, *Podziały administracyjne woj sandomierskiego*, Kielce 2001, s. 6.

¹² Roman Reinfuss, *Problem kultury ludowej Lasowiaków* [w:] *Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś...*, s. 108.

¹³ Kunysz [w:] *Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś...*, s. 104.

miejszcowa mogła chować się z dobytkiem w puszczy, co tłumaczyłoby bardzo szybką odbudowę i Sandomierza i okolic, zwłaszcza, że po pierwszym najeździe tatarskim na Sandomierszczyznę wyprawiał się Konrad Mazowiecki i zapewne miał jeszcze co plądrować¹⁴. Kolejny w 1376 r. najazd, tym razem Litwinów i Rusinów pustoszy Powiśle i Posanie, zmuszając do ponownej odbudowy wiosek. Właśnie najazdy skutkowały lokacją starych, oraz nowych wsi na prawie niemieckim¹⁵. Nowe prawo czyniło chłopów dziedzicznymi i wolnymi użytkownikami ziemi, od której płacili czynsz i odrabiali pańszczyznę na rycerskim folwarku, której wymiar jednak w XIV w. nie był tak uciążliwy jak w późniejszych czasach. Zaczęli oni podlegać sołtysowi w sprawach sądowych.

Przykładem wsi nadanej właśnie na takim prawie są Motycze Szlacheckie, leżące obok Motycz Poduchownych (gmina Gorzyce), a będące nadaniem Władysława Łokietka z 1317 r.¹⁶ Wraz z praktyką nadawania wsi, własności królewskich rycerzom Motycze wraz z Zaleszanami trafiły się Rawiczom, lub Kościeszom (Sterzegomitom), którzy panowali tam w czasach Jana Długosza¹⁷.

Okolica stała się na tyle ludna, by stać się ośrodkiem parafialnym. Nie wiadomo, czy zaleszański kościół nieznanej fundacji sprzed 1326 r.¹⁸ przetrwał kolejne najazdy, ale w połowie XV w. istniała drewniana świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja wyznawcy. Sama wieś należała do rodziny żony Mikołaja Chrzęstowskiego.

---

¹⁴ Rawski, Piastowskie..., s. 36.

Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 18.

¹⁵ Rawski, Piastowskie..., s. 36.

¹⁶ Mac, Motycze Szlacheckie i M. Poduchowne [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. VI, Warszawa 1885, s. 750.

¹⁷ Józef Rawski, Piastowskie dzieje Puszczy Sandomierskiej. Gorzyce, strażnice graniczne pierwszych Piastów, Tarnobrzeg 1997, s. 21.

¹⁸ Mac, Zaleszany 1 [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XIV, Warszawa 1895, s. 345.

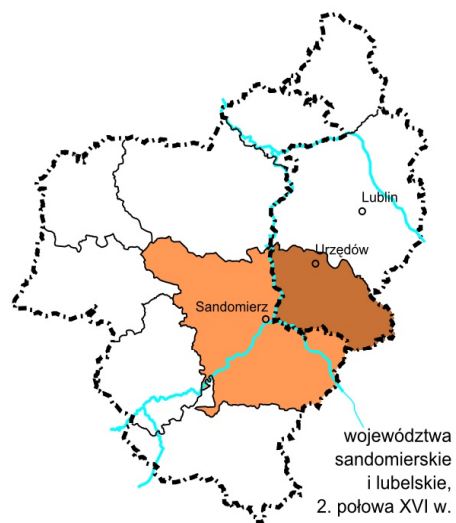
Obszar dzisiejszej gminy Zaleszany na tle województw sandomierskiego i lubelskiego, 2. połowa XVI w.

powiat sandomierski, woj. sandomierskiego	granice województw
powiat urządowski, woj. lubelskiego	granice powiatów
dzisiejsza gmina Zaleszany	ówczesne biegi rzek

źródła:

Atlas historyczny Polski, pod red. S. Trawkowskiego, Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku, pod red. Władysława Pałuckiego, cz. 2, mapy, plany, Warszawa 1993.

Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku, t. III, Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku, pod red. Władysława Pałuckiego, oprac. Stefan Wojciechowski, Warszawa 1966.

Turbia, podlegała w tym czasie parafii w Charzewicach, a od 1429 r. stanowiła uposażenie kanoników sandomierskich¹⁹.

Z województwa Sandomierskiego w 1474 r. zostało wydzielone nowe województwo lubelskie. Granica interesujących nas terenów między województwami sandomierskim a lubelskim została wytyczona biegiem Sanu, przez co Glinnik i Skowierzyn zostały w tedy przy Lublinie, a pozostałe miejscowości przy starym województwie²⁰.

OKRES STAROPOSLKI

Pobliskie Gorzyce i okolice były własnością starostwa w Sandomierzu, które posiadało tam folwark, obok folwarku plebańskiego. Inaczej wyglądała sytuacja dalej na wschód. Większość miejscowości wokół Zaleszan, jak i sam ośrodek parafialny były własnościami szlacheckimi²¹. Natomiast Turbia i Obojnia kościelnymi, a Zbydniów (wtedy Zbygniew) królewską²².

Zaleszany w tym okresie były związane z Janem Kołaczkowskim, za którego życia istniały już Kąty, a także braćmi Marcinem i Janem Łęciami²³. Motycze Szlacheckie w XV w. były związane z Firlejami, Chrzęstowskimi i Żórawskimi. Następnie Czyżewskimi i Wiernickimi²⁴. Turbia jako własność kościelna, podlegająca kanonii sandomierskiej posiadała dwór kanonika, a ten prawo poboru cła. Pobliskie wólki, Obojnia, Zalosie i Wólka Turebska powstały po 1662 r.²⁵ W 1751 r. kanonia utworzyła tu parafię, której drewniany kościół wybudowano w 1791 r. W XV w. Skowierzyn był przedzielony Sanem, a jedna

---

¹⁹ Turbia [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XII, Warszawa 1892, s. 630.

²⁰ Województwo Lubelskie w drugiej połowie XVI wieku (mapa) [w:] Atlas historyczny Polski. Województwo Lubelskie w drugiej połowie XVI wieku, pod red. Władysława Pałuckiego, Warszawa 1966.

²¹ Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI w, cz. I, mapy, plany, Warszawa 1993.

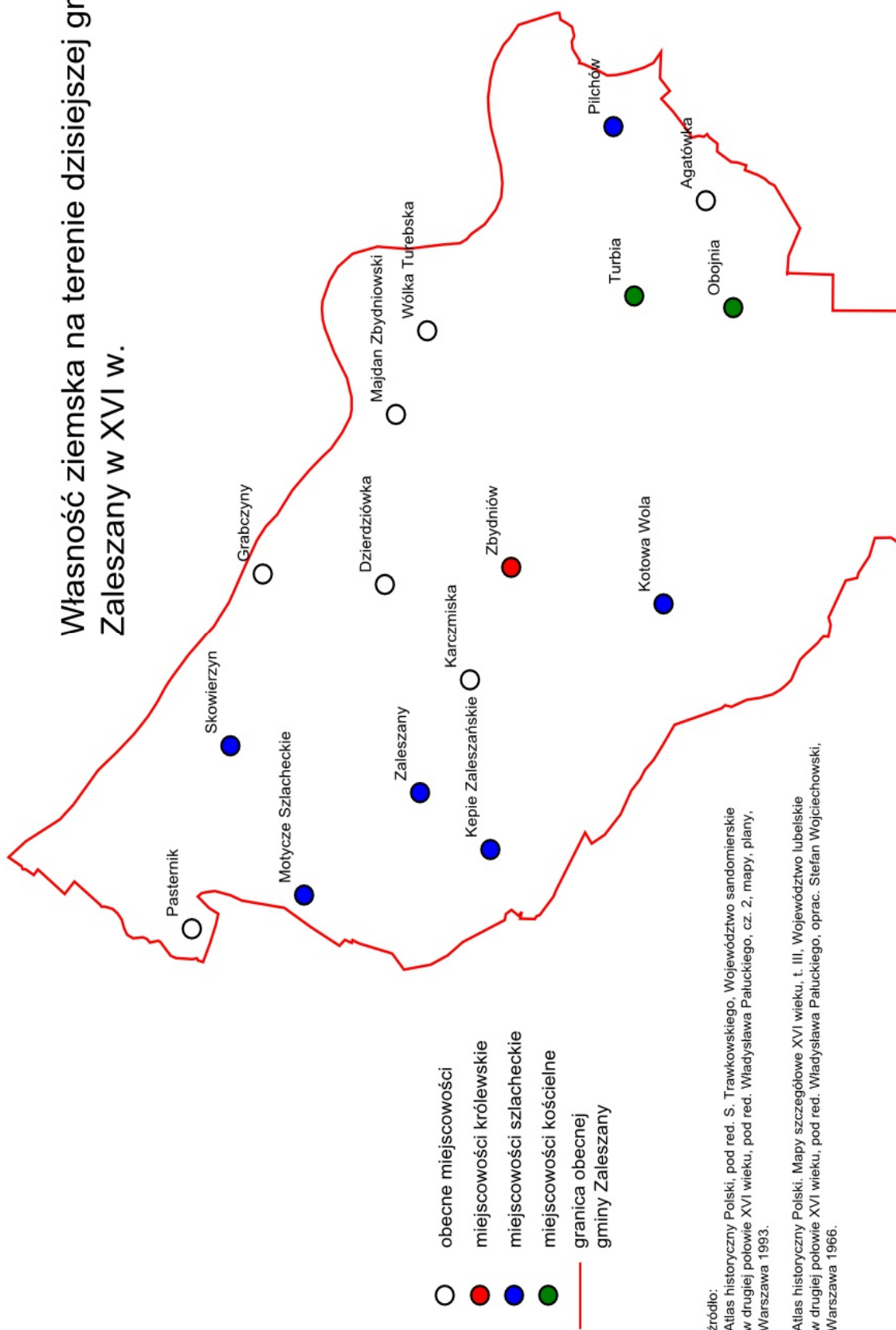
²² Mac, Zbydniów [:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XIV, Warszawa 1895, s. 536.

²³ Mac, Zaleszany 1 [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XIV, Warszawa 1895, s. 345.

²⁴ Mac, Motycze Szlacheckie i M. Poduchowne [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. VI, Warszawa 1885, s. 750.

²⁵ Turbia [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XII, Warszawa 1892, s. 630.

Własność ziemska na terenie dzisiejszej gminy Zaleszany w XVI w.

Źródło:
 Atlas historyczny Polski, pod red. S. Trawkowskiego, Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku, pod red. Władysława Pałuckiego, cz. 2, mapy, plany, Warszawa 1993.

Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku, t. III, Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku, pod red. Władysława Pałuckiego, oprac. Stefan Wojciechowski, Warszawa 1966.

część należała do Stanisława Skowierzyńskiego, druga do Mrocza²⁶. Ówczesny obszar parafii, obejmujący Zaleszany, Kotową Wolę, Zbydniów, Motycze Szlacheckie, Skowierzyn i Majdan Zbydniowski²⁷.

XVII stulecie, wiek chwały polskiego oręża był jednocześnie czasem wielkiego wyniszczenia i cierpienia. Rokoszanie Zebrzydowskiego nawiedzili okolicę w 1606 r.²⁸, zaraza panowała w latach 1652-1653, natomiast w 1655 r. nastąpił potop szwedzki²⁹. Różne koleje losu zmusiły w 1656 r. króla szwedzkiego Karola Gustawa do odwrotu tak, że ścigany i atakowany przez wojska hetmana Stefana Czarnieckiego ostatecznie stanął w widłach Wisły i Sanu. Od południa zablokowany przez przepływające się przez Wisłę wojska Jerzego Lubomirskiego i stojące za Sanem Pawła Sapiehy, ufortyfikował 30 marca 1656 r. teren między Gorzycami a Zaleszanami i Zalesiem. Pozostałości bastionu z działami do dziś możemy zobaczyć w Motyczu Szlacheckim. Ostatecznie szwedzki władca musiał się wyrwać z oblężenia i poprzez most przeniesiony z Nadbrzezia a rozpięty między Gorzycami a Wrzawami na ówczesnym Sanie wycofał się w kierunku Warszawy. Niestety w następnym roku te ziemie nawiedziły wojska siedmiogrodzkie Rakoczego, sojusznika szwedzkiego, dopełniając dzieło zniszczenia i wyludnienia. Jednak Rakoczemu lokalni mieszkańcy zdołali jeszcze odpłacić. Niszcząc prom w Czekaju odcięli część wojsk siedmiogrodzkich a następnie zadali im duże straty. W tej akcji brali udział mieszkańcy Radomyśla, Wrzaw, Skowierzyna, do których dołączyli atakując cofających się mieszkańcy Antoniowa, Pniowa, Dąbrówki, Chwałowic, Popowic i Witkowic³⁰. Lata następne były tylko iluzoryczną ciszą przed burzą, która rozgorzała z początkiem nowego wieku jako III wojna północna. Okolice Gorzyc były miejscem zawiązania konfederacji popierającej króla Augusta II Sasa. Województwo sandomierskie jako już niepewny stronnik Sasa zostało najechane w 1707 r. przez 12 tysięcy Kozaków księcia Wołkowskiego i hetmana Sieniawskiego. W następnym roku wróciła zaraza. Zawiązywane w okolicy grupy wojska stały się dziesięć lat później jednym z załączków przyszłej konfederacji tarnogrodzkiej³¹.

---

²⁶ Mac, Skowierzyn [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. X, Warszawa 1889, s. 712.

²⁷ Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI w, cz. I, mapy, plany, Warszawa 1993.

²⁸ Muszyńska, Gospodarstwo..., s. 78.

²⁹ Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 30.

³⁰ Budziło, Gorzyce i Wrzawy..., s. 46. i kolejne.

³¹ Gorzyce [:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. II, Warszawa 1881, s. 734.

Pomimo burzliwego okresu i poważnych strat, także materialnych sąsiednich Gorzyc, w Zaleszanych kościół z 1616 r. dotrwał do XX w.

Z wojnami Polski i Rzeczypospolitej związana jest unikatowa różnorodność mieszkańców Puszczy Sandomierskiej, którą po wojnach już od średniowiecza kolonizowano osadzając jeńców, a więc Szwedów, Węgrów, Wołochów, Kozaków i Tatarów, co pozostawiło ślady także w lokalnym nazewnictwie.

OKRES POROZBIOROWY

Administracyjnie po upadku państwa, zaborcy nie wprowadzili żadnych zmian, także w nazewnictwie. Tereny I zaboru podporządkowano w 1772 r. gubernium we Lwowie jako kraj koronny o nazwie Królestwo Galicji i Lodomerii. Ziemie podzielono na 6 cyrkułów i 19 okręgów, w tym okręg leżajski cyrkułu pilzneńskiego, gdzie leżały Zaleszany. W 1782 r. z okręgów powołano 18 cyrkułów³², a interesujący nas teren został wcielony do cyrkułu rzeszowskiego. Najniższymi jednostkami administracyjnymi były gromady, zwykle składające się z jednej wsi, której reprezentantem był sołtys, oraz z dominium, czyli dworu, który sam musiał opłacać urzędnika zaufania rządu austriackiego, justycjariusza,³³. Rok 1855 przyniósł kolejne zmiany administracyjne, powołano powiaty, tu powiat tarnobrzeski w obwodzie rzeszowskim³⁴, które stały się ważnym ogniwem władzy, natomiast system dominiów zniesiono, równając dwory, czyli posiadłości, z gromadami. Polityka austriacka wobec chłopów, choć miała być nastawiona na ich ekonomiczne podźwignięcie i osłabnie szlachty, przyczyniła się do ogólnej słabości, która uderzyła we wszystkich. Pokazuje to powódź 1786 r., gdy Wisła i San zalały całą okolicę, pozbawiając środków do życia i jedzenia okoliczną ludność.

---

³² Kalinka Walerian, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Paryż 1853, s. 2.

³³ Marta Michałowicz-Kubał, Grzegorz Kubał, *Miejscowości Gminy Gorzyce na przestrzeni wieków*, Krosno-Targowiska 1998, s. 57.

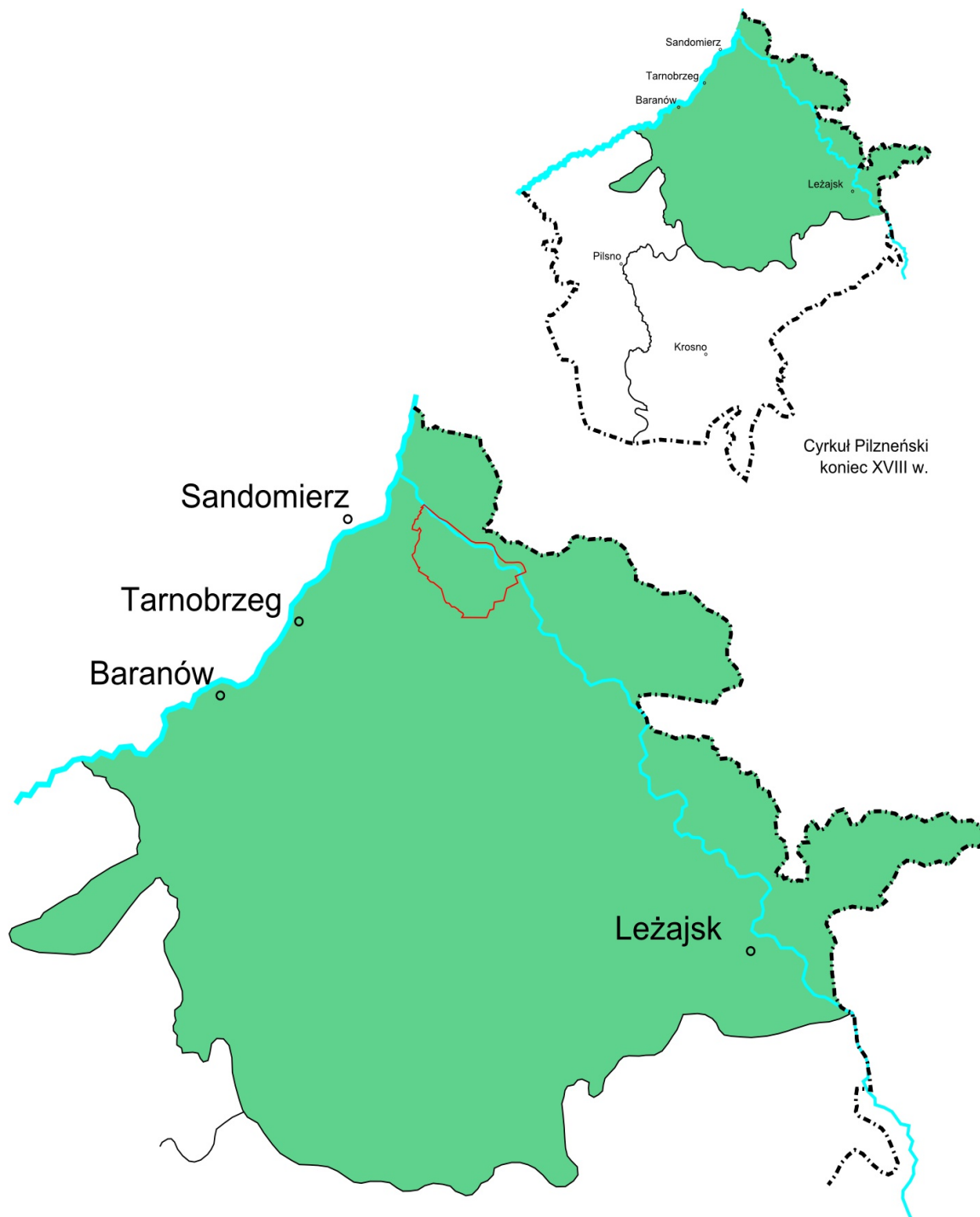
³⁴ Stanisław Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie. Po rozbiorach*, t. IV, Lwów 1920, s. 229.

Obszar dzisiejszej gminy Zaleszany na tle dystryktu leżajskiego Cyrkułu Pilzneńskiego po I rozbiorze, koniec XVIII w.

- dystrykt leżajski
- dzisiejsza gmina Zaleszany
- granica Cyrkułu Pilzneńskiego
- granice dystryktów
- ówczesne biegi rzek

źródła:

Carte nouvelle des Royaumes de Galizie et Lodomerie avec le District de Bukowine, mapa, ok. 1:1000000,
Augsburg ok 1780.

Obciążenia podatkowe i nowość jaką był pobór rekruta dla wojowniczego państwa skłaniały chłopów do buntów i łatwo udzielanej pomocy wojskom polskim w czasie wojen napoleońskich³⁵.

Tereny między Wisłą a Sanem znów stały się areną walk wraz z nastaniem XIX stulecia, choć tu toczyły się głównie na terenie ościennej gminy Gorzyce, gdzie starły się wojska księcia Józef Poniatowskiego i arcyksięcia Ferdynanda d'Este. Zwycięska kampania 1809 r. zaowocowała przyłączeniem terenów między Wisłą a Pilicą oraz lubelskiego do Księstwa Warszawskiego, pozostawiając jednak obszar Zaleszan po austriackiej stronie Wisły³⁶.

Z lokalnych terenów, jako przygranicznych szła duża pomoc, w postaci tak zaopatrzenia jak ochotników, szmuglowanych przez Wisłę i San. Dużą rolę odegrali tu Horodyńscy, organizując pręźnie ośrodki zbiorcze i kanały przerzutowe dla powstańców. Tak w czasie powstania listopadowego, jak i wyprawy Zaliwskiego w 1833 r. kiedy obaj bracia, Onufry i Bogusław mocno zaangażowali się we wspomniane działania.

Druga połowa wieku była spokojniejsza, a światowy rozwój technologiczny dał o sobie mocno znać, gdy w 1887 r. do Zbydniowa wkroczyła kolej żelazna na trasie Sobów - Rozwadów³⁷.

W XIX w. rozkład własności zmienił się znacznie. Stare rody Rawiczów, czy Chrzęstowskich ustąpiły nowym, właściwie tylko Lubomirscy ostali się w okolicy bezpośrednio nas interesującej. Do nich należała Turbia, która stała się ośrodkiem parafialnym tuż przed rozbiorami. Przez Austriaków została oddana funduszowi kościelnemu, a następnie zmieniła status, stając się prywatną wsią³⁸. Poza kilkoma posiadłościami przemysłowców, którzy zainwestowali w ziemię, Zaleszany były tabularną własnością hr. Franciszka Konopki³⁹, a Motycze Szlacheckie Antoniego Bilskiego. Dawniej królewski Zbydniów w XIX w., był tabularną własnością Horodyńskich⁴⁰, podobnie jak większość wsi wokół Skowierzyna⁴¹.

---

³⁵ Rawski, Piastowskie..., s. 50.

³⁶ Adam Pankowski, Z dziejów kampanii wojennej 1809 roku nad dolnym Sanem [w:] Bitwa pod Wrzawami..., s. 11.

³⁷ Lijewski, Teofil, Rozwój sieci kolejowej Polski, Warszawa 1959, s. 14

³⁸ Turbia [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XII, Warszawa 1892, s. 630.

³⁹ Mac, Zaleszany 1 [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XIV, Warszawa 1895, s. 345.

⁴⁰ Mac, Zbydniów 2 [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XIV, Warszawa 1895, s. 536.

⁴¹ Mac, Skowierzyn [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. X, Warszawa 1889, s. 712.

Dla gminy Zaleszany Horodyńscy są rodziną równie ważną co Horochowie dla Gorzyc, czy Lubomirscy dla Rozwadowa. Pochodząca z Litwy, bojarska rodzina, dostała od Wielkiego Księcia Litewskiego Witolda w XV w. nadania na litewskiej wówczas białostoczczyźnie. Nazwisko rodowe, od wsi Horodniany było znane w Rzeczypospolitej⁴². Urodzony w 1768 r. Dominik Horodyński w stopniu majora był adiutantem Kościuszki w czasie Insurekcji. Po powrocie do domu pojął za żonę Kunegundę Brochowską i oboje udali się do Galicji, prawdopodobnie dzięki wskazówkom barona Józefa Horocha, ziemianina z Wrzaw, także adiutanta Kościuszki i przyjaciela. Dobra zbydniowskie, nabyli na drodze licytacji. Nowi mieszkańcy postanowili wybudować nowy dwór, murowany z cegły, w klasycystycznym stylu, tworząc pierwszą w okolicy taką budowlę. Stary dwór, drewniana, 150. letnia budowla wzniesiona zaraz po potopie szwedzkim nie spełniła już ich wymogów.

Podobnie jak sąsiad Horoch, Horodyński czynnie działał w ruchu niepodległościowym. Jego dużym osiągnięciem była Gwardia Narodowa, złożony z chłopów oddział zbrojny, oficjalnie mający jedynie zastosowanie jako warta przy grobie Chrystusa na w czasie Wielkanocy. Gwardziści, zwani także Wojskiem Majdańskim jednak po kryjomu byli szkoleni i przygotowywani na ewentualny zryw niepodległościowy.

Syn Dominika, Bogusław podstawowe wykształcenie zdobył w Galicji, ale studiował w Królestwie Polskim, w Warszawie, a także służył pod Wielkim Księciem Konstantym w Wojsku Polskim. Odszedł ze służby w rok po śmierci ojca (1823 r.) by zająć się rodzinnym majątkiem wraz ze starszym bratem Onufrym. Po wybuchu powstania listopadowego wrócił do wojska, służąc jako porucznik w artylerii a potem Legii Nadwiślańskiej otrzymał krzyż *Virtuti Militari* i został zwolniony by podreperować zdrowie⁴³.

Zaraz po upadku powstania bracia Horodyńscy, wraz z wrzawskimi Horochami oraz sąsiednimi Lubomirskimi zaczęli działać na rzecz wyprawy

---

⁴² Historia rodziny Horodyńskich, s. 86.

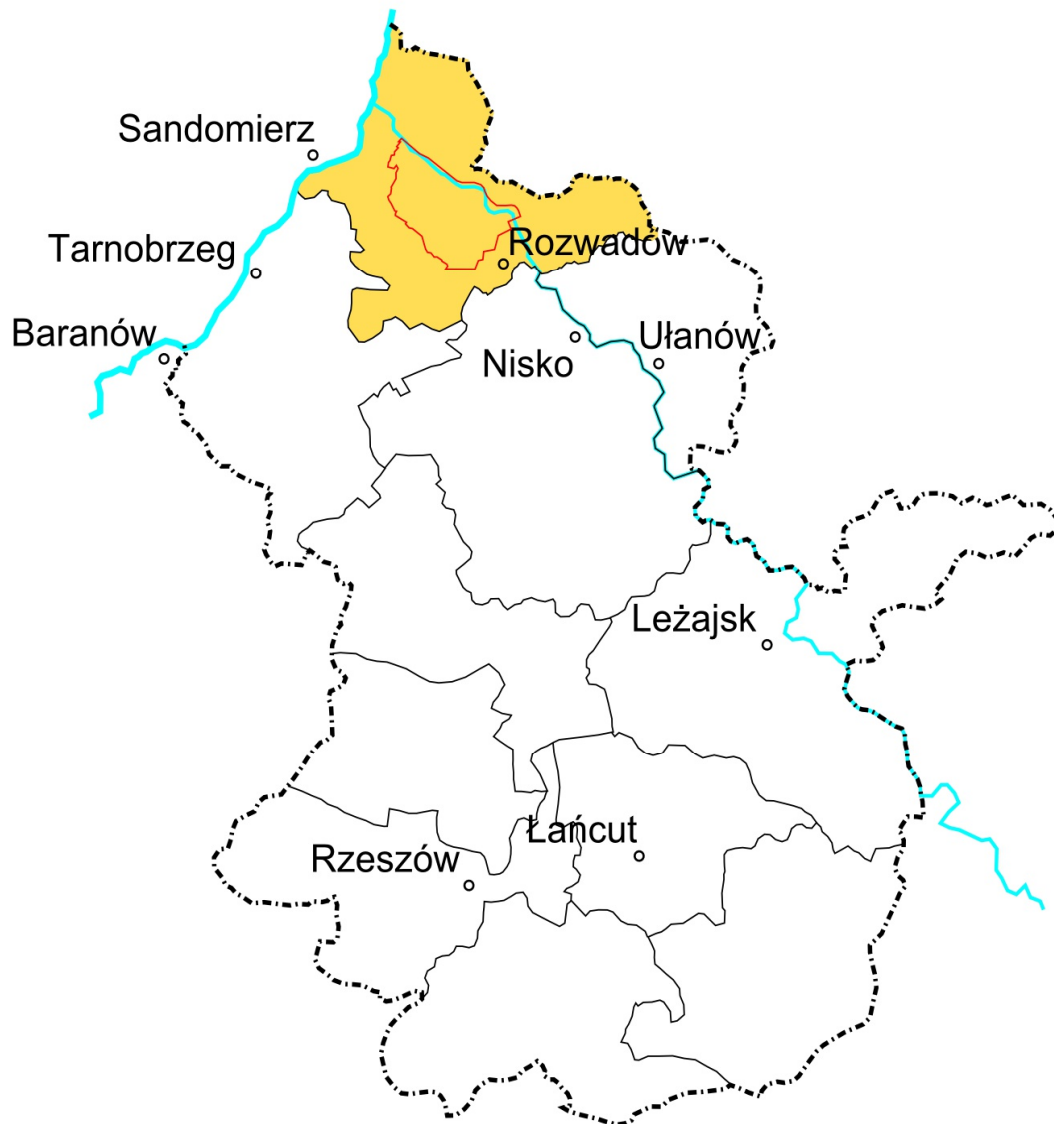
⁴³ Historia rodziny Horodyńskich, s. 90

Obszar dzisiejszej gminy Zaleszany na tle Cyrkułu Rzeszowskiego (Rzeszower Kreis), 1. połowa XIX w.

- powiat rozwadowski
- dzisiejsza gmina Zaleszany
- granica cyrkułu rzeszowskiego
- granice powiatów
- ówczesne biegi rzek

źródła:

Hipolit Stupnicki, Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w królestwie Galicyi i Lodomeryi jakoteż w wielkiem księstwie Krakowskiem i księstwie Bukowińskiem, Lwów 1955, mapa Uibersichts Karte.

generała Zaliwskiego, która miała miejsce w 1833 r. Powstrzymane przez Austriaków przedsięwzięcie odbiło się falą aresztowań. Horodyńscy spędzili 2 lata na procesie we Lwowie, gdzie Onufry odsiadywał wyrok i ostatecznie zmarł, Bogusław zaś otrzymał karę śmierci w 1835 r.⁴⁴ Szczęśliwym trafem zmiana na tronie Wiedeńskim, sprawiła zamianę kary śmierci na długoletnie więzienie, w lochach Spielbergu i Kuffsteinu gdzie w nieludzkich warunkach, skuty kajdanami spędził dwa lata, po czym został zesłany do Lublany, ostatecznie zostaje ułaskawiony i w 1844 r. wraca do Zbydniowa, przed śmiercią angażuje się w Powstanie Styczniowe gdzie walczy w całej kampanii jako porucznik i za bohaterską postawę zostaje odznaczony Krzyżem Virtutti Militari.

Zbigniew, najstarszy z jego synów, odebrał dobre wykształcenie techniczne w Pradze i Paryżu, poczym wstąpił do wojska austriackiego, gdzie był ułanem w kilku pułkach. Duże zdolności uczyniły z niego pożądanego nauczyciela jeździectwa w Wiedniu, w latach 80. XIX w. wrócił do Zbydniowa. Majątek, doskonale zarządzany przez matkę, Zofię, był bardzo nowoczesny, także technologicznie, a wpływy Horodyńskich rozciągały się poza obszar dzisiejszej gminy, w postaci browarów, sklepów, oraz obiektów przemysłowych. Zbydniowski młyn, tartak jak i cały dwór były zasilane elektrycznie przez lokomobilę. Postępowość oraz działalność społeczna przysporzyły mu przyjaciół, tytuły marszałka powiatu i honorowego wójta Zbydniowa. Był jednym z kolatorów kościoła parafialnego w Zaleszanach i szambelanem papieskim, choć był to tytuł honorowy. Jako marszałek powiaty tarnobrzeskiego przez 30 lat swego działania podejmował wiele prospołecznych inicjatyw min. Powiatowa Kasa Oszczędności, działał na rzecz poprawy zagospodarowania powiatu. Był również prezesem i założycielem Okręgowego Towarzystwa Rolniczego.

Zbigniew miał starszego syna, również Zbigniewa, który był dziedzicem, oraz młodszych, Dominika, i bliźniaków, Onufrego i Jana Konstantego, lekkoducha wydziedziczonego z majątku za ślub z córką starosty. Rodzina pozwoliła małżeństwu mieszkać w dworku w Kotowej Woli, odkupionym od Rachmiela Kanarka, skąd zostali usunięci w 1944 r.⁴⁵

Obaj bracia, Zbigniew i Dominik byli oficerami austriackimi. Dominik w 1915 r. zaginął w Karpatach, natomiast Zbigniew został wzięty do niewoli po krwawym oblężeniu Przemyśla przez Rosjan. Ci jeńców trzymali z dala od frontu, rozsyłając ich po rozległym imperium. Zbigniew trafił do Samarkandy, a w ślad za nim pojechała jego

---

⁴⁴ Historia rodziny Horodyńskich, s. 90.

⁴⁵ Historia rodziny Horodyńskich, s. 98

narzeczona, Zofia Giecewicz. Jako obywatelka Litwy była poddana cara miała więc swobodę podróżowania po imperium dzięki jej wstawiennictwu udało się zwolnić Zbigniewa z którym pobrała się w Kazaniu podczas drogi powrotnej. Doczekawszy końca wojny powrócili na dobra zbydniowskie, gdzie prowadzili stadninę koni, zgodnie z ułańską tradycją rodziny.

WIELKA WOJNA - I WOLNA POLSKA

Przed wybuchem wojny w 1914 r. panował duży niepokój. Ludzie zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa. 31 lipca ogłoszono mobilizację i mężczyźni w wieku od 21 do 42 lat zaczęli znikać w regularnym wojsku, a w wieku 14-20 lat w Legionach jako ochotnicy. Z początku ofensywa rosyjska wyparła wojska austriackie. Gdy front przeszedł dalej i mieszkańcy zaczęli wracać czekały na nich oszabrowane domy, ale i krewni zza Wisły, którzy przyszli z rosyjskim wojskiem. Taka była specyfika ziem polskich w czasie wojny. Jednak z końcem września Rosjanie wycofali się za San, czemu znów towarzyszyła kanonada, nieprzerwana, ponieważ front zatrzymał się na Sanie na miesiąc. Sztab generalny wojsk cesarsko-królewskich rozbił się w Zaleszanach, następnie przeniósł się do kościoła gorzyckiego. Odwrót nastąpił już 2 listopada⁴⁶. Rosjanie doszli tym razem do Tarnowa i zatrzymali się na Dunajcu. Wojska inżynieryjne zaczęły przystosowywać okolice do potrzeb wojny, zaczęto kłaść nawierzchnię, a przez San przerzucono szeroki most w Czekażu, a następny w Skowieszynie. Dwa w Gorzycach na Łęgu, kolejny w Dąbrowie, a w Zalesiu kolejowy⁴⁷. Kolej w tym czasie szła z Rozwadowa, dochodziła do Nadbrzezia i kierowała się na południe, wybudowana w 1879 r. Rozwadów z Lublinem połączyli Rosjanie na początku wojny, podobnie jak Sandomierz z Ostrowcem⁴⁸. Wycofując się ponownie, pod osłoną mgły 18 czerwca 1915 r. wojska rosyjskie spaliły za sobą niedawno zbudowane mosty i zabrały część żywego inwentarza, zapowiadając wcześniej spalenie wsi.

Z końcem wojny nastroje zmieniły się. Dezerterzy nie chowali się już przed łapankami, ostrzegani przez członków Polskiej Organizacji Wojskowej. Natychmiast po rozbrojeniu cesarsko-królewskiej armii mieszkańcy powiatu tarnobrzemeskiego zasilili

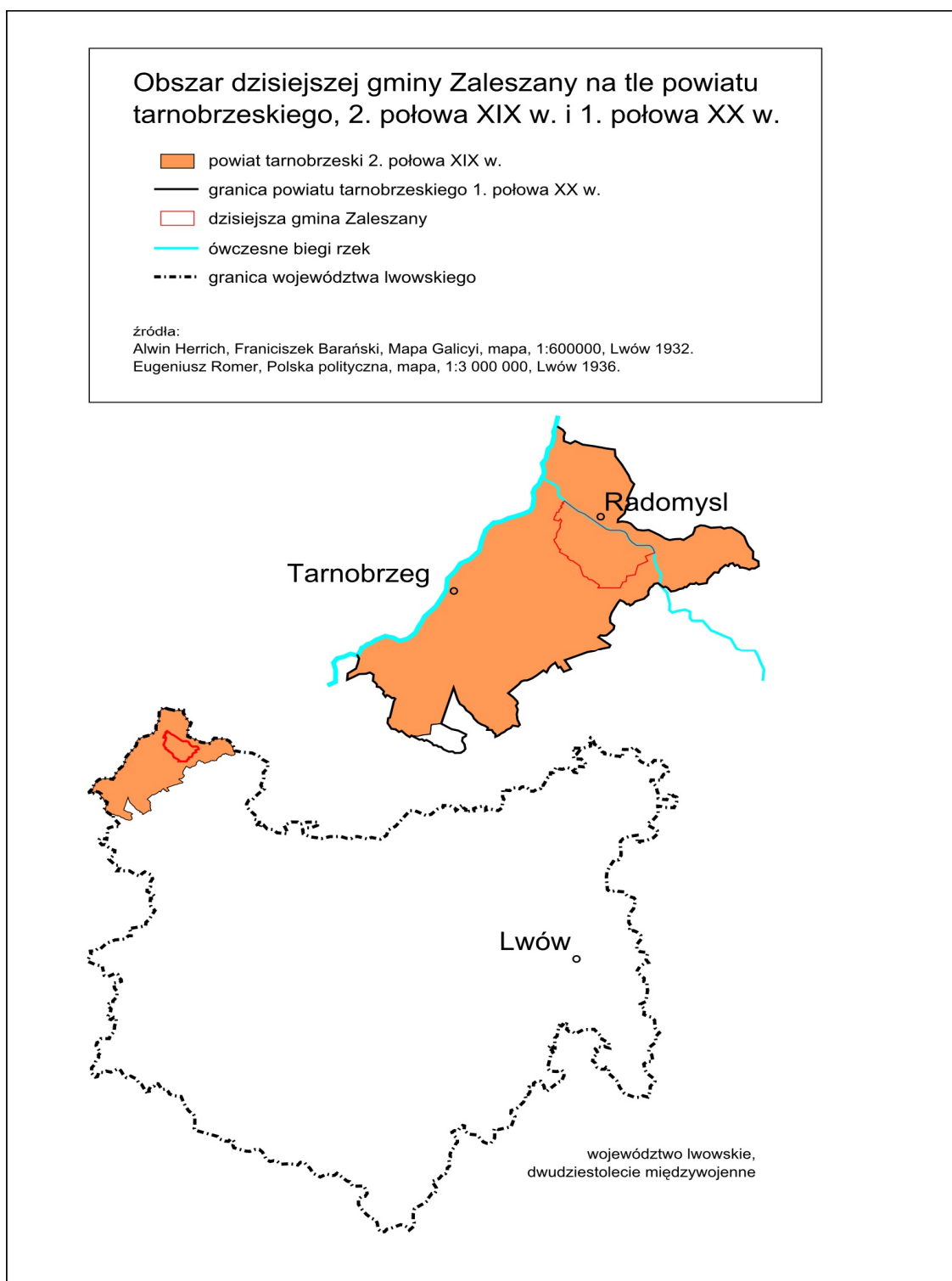
---

⁴⁶ Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 82, 152.

⁴⁷ Budziło, Gorzyce i Wrzawy..., s. 156.

⁴⁸ Polskie Koleje Państwowe 1918-1928, Warszawa 1929, s. 5, 9.

Pułk Ziemi Sandomierskiej i nowe Wojsko Polskie, do którego pobór trwał od lutego 1919 r.⁴⁹

⁴⁹ Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 104, 114.

W dawnym Królestwie Polskim, a także osobno w poszczególnych częściach pozostałych zaborów zaczęły się tworzyć oddolne władze polskie. Przełom października i listopada był okresem zawiązania i aktywności Polskiej Komisji Likwidacyjnej, która stała się polskim organem zarządzającym w Galicji Zachodniej. W Tarnobrzegu oddolnie zawiązały się natomiast struktury chłopskie, Powiatowy Komitet Chłopski, który dość rewolucyjnie domagał się podziału majątków szlacheckich⁵⁰. Jednocześnie zwolniono większość wójtów, powołując na ich miejsce lokalnych mężów zaufania. Kierownicze funkcje sprawowali ksiądz Eugeniusz Okoń i kapitan Tomasz Dąbal. Komisja w Krakowie jednak nie godziła się z Powiatowym Komitetem, zasadniczo zbywając cały ruch. Odpowiedzią władz Republiki Tarnobrzesckiej było podporządkowanie się rządowi lubelskiemu, który tworzony przez socjalistów i ludowców odpowiadał nastrojom Komitetu. Realna dwuwładza istniała w zakresie bezpieczeństwa. Przeciw grasującym bandom chłopcy zorganizowali się sami, natomiast źle przyjęli formowaną żandarmerię, często na bazie jej austriackiego, wojennego odpowiednika osobowego. Ostatecznie 1 grudnia 1918 r. wprowadzono stan wyjątkowy w Galicji⁵¹. Niemalą rolę w pacyfikacji Republiki Tarnobrzesckiej miały oddziały wojskowe, podległe PKL w Krakowie. Lokalni żołnierze zostali wykorzystani do pacyfikacji chłopów jednak tylko w Turbii⁵². Radykalny ruch chłopski zaczął się załamywać wskutek podziałów. Ostatecznie większość jego członków związała się z PSL-Lewicą⁵³.

Zamach majowy 1926 r. podzielił społeczeństwo. Podzielił także partie polityczne, których członkowie przyłączyli się do nowych władz, lub kategorycznie stanęli przeciw nim. Nowa sytuacja polityczna nie sprzyjała chłopom. Ich sprawy w końcu były rozpatrywane przez młodą polską demokrację, nawet jeśli była kłótniwa. Teraz do głosu doszły prądy raczej zachowawcze, które skłoniły chłopów do wszczęcia strajku 10. dniowego, 16 sierpnia 1937 r., brutalnie spacyfikowanego przez policję⁵⁴.

Niemniej w 1937 r. zaczęto wprowadzać w życie ideę Centralnego Okręgu Przemysłowego. Powiat tarnobrzescki Zbydniowem i Zaleszanami znalazł się w jego centrum.

---

⁵⁰ Jerzy Danielewicz, *Republika Tarnobrzescka w świetle faktów i dokumentów* [w:] *Republika Tarnobrzescka w świetle faktów i dokumentów*, Rzeszów 1982, s. 40.
Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 104.

⁵¹ Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 111.

⁵² Marta Michałowicz-Kubał, Grzegorz Kubał, *Miejscowości Gminy Gorzyce na przestrzeni wieków*, Krosno-Targowiska 1998, s. 108.

⁵³ Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 116.

⁵⁴ Budziło, Budziło, Gorzyce..., s. 120.

U progu niepodległości pozostawiono administrację zastaną po zaborcach, zwłaszcza na szczeblu gminnym. Wprowadzono jednak województwa, jako najwyższy stopień organizacji, a uściślenie gminnych i powiatowych granic nastąpiło dopiero wraz z reformą 1933 r. Krzepnące wciąż Państwo Polskie zmieniało swoją wewnętrzną organizację. Odziedziczone po Austriakach drobne gminy zniesiono, a w ich miejsce powołano większe gminy. Na interesującym nas terenie w powiecie tarnobrzesckim w 1934 r. była to gmina Zbydniów, wraz z Motyczami Szlacheckimi, Kotową Wołą, Majdanem Zbydniowskim, Skowierzynem, Wólką Turebską i Zaleszanami⁵⁵. Taki kształt gmina odziedziczyła po zasięgu parafii zaleszańskej. W takiej postaci istniała ona od przynajmniej XVI w. Pilchów i Turbia weszły w skład gminy Charzewice. Grabczyny pozostały w gminie Radomyśl, najpewniej jako pozostałość po innym biegu Sanu, pozostawiającym obszar Grabczyn po rozwadowskiej stronie⁵⁶.

II WOJNA ŚWIATOWA I OKRES POWOJENNY

Teren między Wisłą i Sanem należał operacyjnie do armii Karpaty. Przeciw sobie Polacy mieli 14 armię Werhmachtu⁵⁷. Dopiero 13 września 1939 r. armia Karpaty pod naporem wojsk hitlerowskich wycofała się na linię Sanu. Okupacja trwała do przełomu lipca i sierpnia 1944 r., do momentu przekroczenia Sanu i Wisły przez Armię Czerwoną w ramach Operacji lwowsko-sandomierskiej armii Frontu Ukraińskiego.

Kolejne, piąte pokolenie Horodyńskich ze Zbydniowa to pierworodny syn Zbigniewa, Dominik, oraz Zbigniew i Andrzej⁵⁸. Z wybuchem wojny, dwaj starsi bracia, uczący się w Warszawie próbowali dotrzeć na południe Polski, przy

---

⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu tarnobrzesckiego w województwie lwowskim na gminy wiejskie, Dz. U. z 1934 r. Nr 64, poz. 555.

⁵⁶ Rozwadów, mapa, Pas 46 Słup 34, Warszawa 1931

⁵⁷ Marta Michałowicz-Kubał, Grzegorz Kubał, Miejscowości Gminy Gorzyce na przestrzeni wieków, Krosno-Targowiska 1998, s. 125.

⁵⁸ Historia rodziny Horodyńskich, s. 101.

Obszar dzisiejszej gminy Zaleszany na tle powiatu tarnobrzeskiego, 2. połowa XIX w. i 1. połowa XX w.

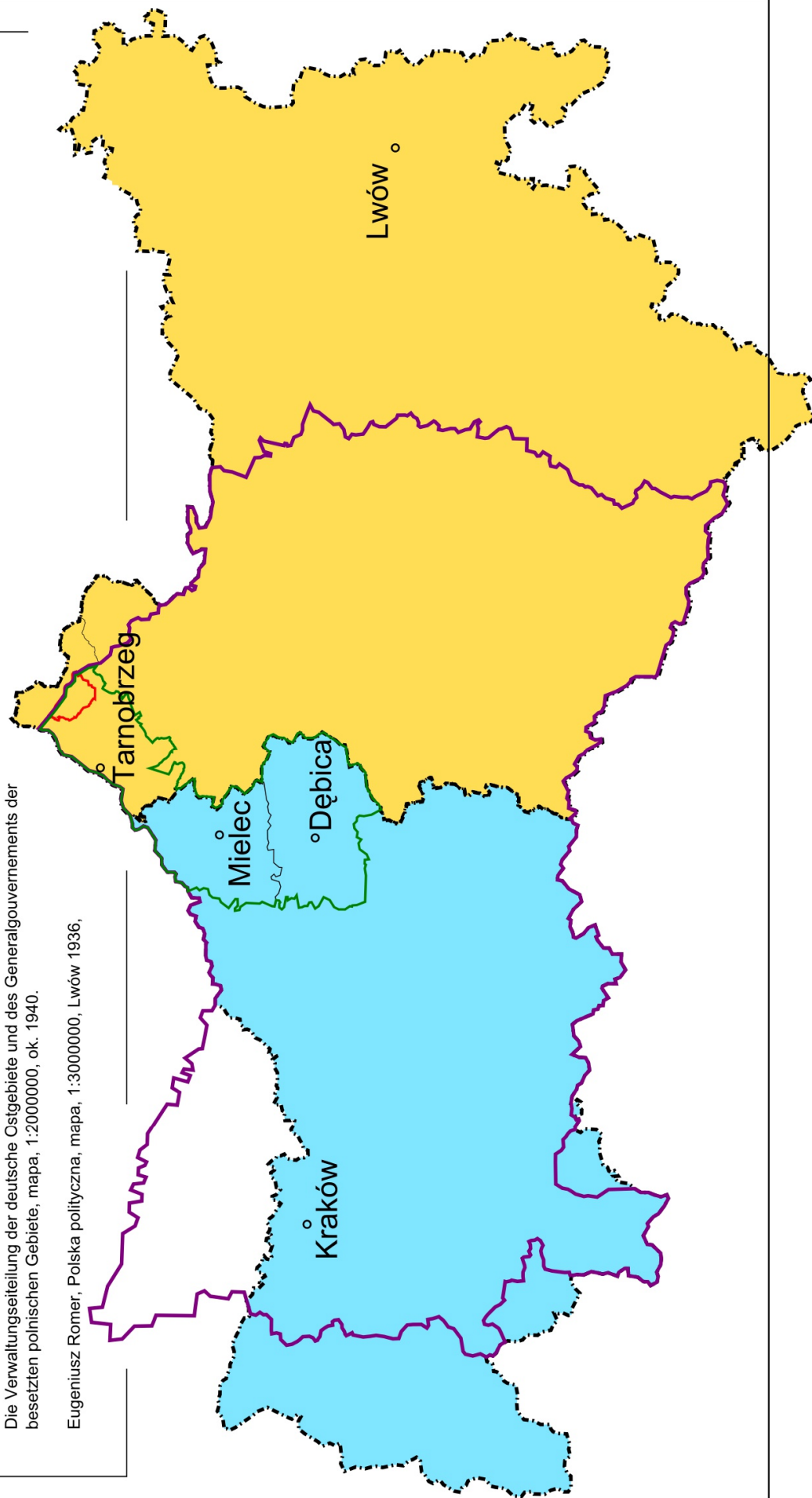
- województwa krakowskie i lwowskie do 1939 r.
- granica powiatu dębickiego (Landkreis Dembica)
- granica dystryktu krakowskiego Generalnego Gubernatorstwa od 1940 r.
- dzisiejsza gmina Zaleszany

źródła:

Alwin Herrich, Franciszek Barański, Mapa Galicyi, mapa, 1:600000, Lwów 1932.

Die Verwaltungsteilung der deutsche Ostgebiete und des Generalgouvernements der besetzten polnischen Gebiete, mapa, 1:2000000, ok. 1940.

Eugeniusz Romer, Polska polityczna, mapa, 1:3000000, Lwów 1936.

okazji bezskutecznie starając się zaciągnąć do dowolnego oddziału cofającego się wojska. Dominik znalazł się, podobnie jak rodzice w Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej. Działał głównie na terenach okupowanych przez Związek Radziecki. Po okresie załamania nerwowego po śmierci rodziców, postanowił opuścić kraj i przedrzeć się na Bliski Wschód. Niestety został pochwycony, wraz z dwoma innymi kompanami przez węgierski patrol graniczny. Zanim dość nieoczekiwanie w wyniku węgierskiego zwrotu antyhitlerowskiego Węgrzy przeprosili i wypuścili go, przeszedł niemiecką katownię dla więźniów politycznych i o mały włos nie został odesłany do Rzeszy. Powrócił do Warszawy, gdzie został adiutantem „Radosława” dowódcy oddziału powstańczego na Starym Mieście. Ostatnim zadaniem w czasie trwania powstania była misja kurierska dla majora „Okonia” do Zgrupowania Kampinos, gdzie doczekał upadku zrywu.

Dwaj pozostali bracia, Zbigniew i Andrzej także wstąpili do AK. Jako „Fredro” i „Pożoga” razem z Mieczysławem Horochem „Jodłą” i resztą oddziału „Osjan” wzięli udział w 1944 r. akcji „Pawiak”, która niestety skończyła się katastrofą i śmiercią wymienionej trójki.

Zbigniew i Andrzej, zanim ostatecznie oddali życie przeżyli prawie kompletną zagładę swojego rodu. 24 czerwca 1943 r., w kaplicy przydworskiej odbywał się ślub Teresy Wańkowiczówny z Iwonem Mierzejewskim. Uroczystość, oraz przypuszczalna liczba gości była zgłoszona w lokalnym urzędzie, by nie drażnić Niemców, jednak ci dość niespodziewanie pojawili się w trakcie posiłku po ślubie. Najpierw jeden samochód, pełen wesołych żołnierzy. Pod wieczór pojawili się, mówiący po polsku nieznajomi, podający się za partyzantów i bardzo ciekawi lokalnych sił niemieckich. Ci i kolejni byli kolejno zbywani, aż około północy pojawili się umundurowani SS-mani. Po krótkiej wymianie zdań wtargnęli do domu i z miejsca zaczęli strzelać do domowników, gości i służby, bez względu na to gdzie i jak ich zastali. Masakrę i trwające cztery noce przeszukiwanie dworu przeżyli jedynie młodsi bracia, którzy schowali się pod podłogą strychu. Hitlerowcy usprawiedliwiali rzeź ochroną innych ludzi, swoich żołnierzy, przed bandami i komunistami, z którymi mieli współpracować Horodyńscy. Morderstwo w Noc Kupały pociągnęło za sobą odwet na zarządcy przejętych majątków polskich, Fuldnerze, inspiratorze mordy na rodzinie Horodyńskich. 13 października 1943 r. na podstawie wyroku sadu podziemnego, działającego z ramienia kierownictwa Walki Cywilnej wykonano wyrok śmierci na Fuldnerze i jego rodzinie. Wyrok podpisał sam płk Emil August Fieldorf „Nil”. W odwecie za śmierć Fuldnera hitlerowcy zamordowali 20 października 1943 r. 25 zakładników ze wsi Charzewice.

Obszar dzisiejszej gminy Zaleszany na tle województwa tarnobrzesckiego (do 1999 r.) i powiatu stalowowolskiego (od 1999 r.)

- powiat stalowowolski (od 1999 r.)
- dzisiejsza gmina Zaleszany
- granica województwa tarnobrzesckiego (lata 1975-1999)
- biegi rzek

źródła:

Rzeczpospolita Polska. Mapa podziału administracyjnego, skala 1:500 000, Warszawa 2011.

Województwa kieleckie, radomskie, tarnobrzesckie. Mapa krajoznawczo-samochodowa, mapa, 1:500000, Warszawa 1980.

W czasie okupacji ziemie obecnej gminy Zaleszany, przy pozostawieniu podziału administracyjnego pierwszych stopni, weszły w skład dystryktu krakowskiego Generalnej Guberni.

Grabczyny, będące częścią zasańskiej gminy Radomyśl zostały włączone do Zbydniowa dopiero w 1952 r.⁵⁹. Już dwa lata później gminy zostały zastąpione gromadami⁶⁰, jednostkami składającymi się z jednej wsi, lub związku kilku, by wrócić w 1972 r., już w nowej formie⁶¹. Nowoutworzona gmina Zaleszany przejęła tereny d. gminy Zbydniów, oraz Turbie i okolice, d. gminy Charzewice.

Przedwojenne województwo lwowskie zostało rozdzielone nową granicą, pozostawiając zachodnie części w nowej Polsce. W latach 1944-1946 obszar zbliżony do dzisiejszego województwa Podkarpackiego uzyskał status województwa ze stolicą w Rzeszowie.

5.2.2. Materialne elementy krajobrazu kulturowego.

Przystępując do krótkiego omówienia poszczególnych wartości kulturowych terenu gminy musimy stwierdzić, że jest ona stosunkowo bogato reprezentowana przez zabytki architektury i materiał archeologiczny. Omawiany obszar już w okresie Piastowskim był miejscem intensywnego osadnictwa, na co wpływ miała bliskość jednego z trzech najważniejszych grodów na południu kraju, jakim był Sandomierz, owa bliskość oddziaływała na terenie gminy mniej więcej do okresu rozbiorów, kiedy to ostatecznie obszar ten został odcięty od reszty Sandomierszczyzny.

Na terenie gminy Zaleszany przez większość historii, dominowała kultura folwarczna i dworska, z dużym wpływem kultury katolickiej. Istniało tu kilka parafii oraz majątków ziemskich wyróżniających się na tle sąsiednich gmin wysokim stopniem zagospodarowania. Instytucje kościelne i dwory generowały powstawanie różnego rodzaju obiektów, przyczyniając się skutecznie do wzbogacenia krajobrazu kulturowego tego obszaru. Ponadto należy dodać iż organizmy te przez wieki swego

---

⁵⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 maja 1952 r. w sprawie nadania ustroju miejskiego gminie Mszana Dolna I i zmiany nazwy gminy Mszana Dolna II w powiecie limanowskim, województwie krakowskim oraz w sprawie zmiany granic niektórych gmin w powiatach: tarnobrzskim, województwie rzeszowskim, rypińskim i włocławskim, województwie bydgoskim, Dz. U. z 1952 r. Nr 27, poz. 186.

⁶⁰ Ustawa z dnia 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych, Dz.U. 1954 nr 43 poz. 191.

⁶¹ Ustawa z dnia 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. z 1972 nr 49 poz. 312.

funkcjonowania były katalizatorem przemian przestrzennych i krajobrazowych, które ostatecznie doprowadziły do powstania obecnego krajobrazu kulturowego.

Podobnie jak w przypadku instytucji kościoła, posiadających pewien wkład w rozwój wartości niematerialnych, dwory miały swój odrębny udział, bowiem w tych majątkach tworzyła się kultura narodowa to tu gościli pisarze, poeci, malarze oraz inni twórcy wzbogacający ogólne pojęcie kultury. W dworach tych gromadziła się inteligencja, której zaangażowanie polityczne prowadziło nie tylko do kreowania nowych postaw w społeczności lokalnej, ale także do działań na rzecz narodu i państwa wspomnieć tu należy próby wywołania powstania, które wyszły z tej ziemi. Podsumowując to zagadnienie, należy stwierdzić, że obszar gminy Zaleszany to teren gdzie przez wieki tworzyła się kultura będąca wynikiem mieszania się wpływów kościoła, dworu oraz masowej kultury wiejskiej. Te trzy elementy składają się na obraz dzisiejszej gminy Zaleszany, gdzie w sposób szczególny wszystkie te trzy elementy pod wpływem różnych czynników zewnętrznych, stały się współistniejącą bez kolizji całością.

Pośród obiektów będącymi materialnymi śladami przeszłości gminy możemy wyróżnić trzy grupy:

Sakralne

Pośród zabytków związanych ze sferą sacrum, możemy wyróżnić trzy podgrupy. Pierwsza to świątynie, których na terenie gminy jest dwie w Turbii oraz Zaleszanach. Obydwa te obiekty nie noszą zbyt wielkich wartości historycznych, gdyż pochodzą z XX wieku. Nie mniej jednak ich wartości architektoniczne sprawiają, iż są one z tego punktu widzenia cenne i znajdują się w rejestrze zabytków. W przypadku kościoła z Turbii mamy do czynienia dodatkowo z towarzyszącą mu dzwonnica, zaś kościół w Zaleszanach wzbogacony jest o zabytkowe ogrodzenia cmentarza przy kościelnego. Drugą grupę stanowią kaplice przydrożne oraz cmentarne, wszystkie pochodzą z XIX w. lub przełomu XIX/XX w. Spośród kaplic cmentarnych warto zwrócić uwagę na kaplice grobową Horodyńskich na cmentarzu parafialnym w Zaleszanach. Pozostałe obiekty to kaplice poświęcone różnym świętym i znajdujące się na terenach wsi: Turbia, Zaleszany, Motycze Szlacheckie, Majdan Zbydniowski, Kotowa Wola, Dzierdziówka. Do grona związanych ze sferą sacrum zaliczyć możemy również figurki i kapliczkę wnękową, obiekty te znajdują się na terenach wsi: Motycze Szlacheckie, Kotowa Wola, Dzierdziówka, Zbydniów. W przypadku obiektów z Motyczy Szlacheckich sięgają one XIX w. natomiast pozostałe pochodzą z początku XX w.

W przypadku obiektów sacrum jedna z ich grup zasługuje na odrębną uwagę a mianowicie cmentarze.

Cmentarze

Na terenie gminy możemy wyróżnić dwa rodzaje zabytków o charakterze funeralnym. Pierwszy są to cmentarze parafialne w Turbii i Zaleszanach. W przypadku cmentarza Zaleszańskiego jego najstarsza część pochodzi z 1785 r. Cmentarz jest pełen zabytkowych nagrobków o różnej, niekiedy wysokiej wartości artystycznej zaś punktem centralnym cmentarza jest XIX-to wieczna kaplica grobowa rodziny Horodyńskich. Drugim cmentarzem cennym kulturowo jest cmentarz w Turbii w którym również możemy znaleźć cenne obiekty architektury cmentarnej. Drugą grupę stanowią cmentarze wojenne zlokalizowane na terenie wsi Zbydniów. Wszystkie dotyczą okresu I wojny światowej upamiętniając krwawe walki, jakie miały miejsce w rozlewiskach Sanu. Do tej grupy zaliczyć możemy jeszcze jeden obiekt o charakterze funeralnym a przy tym martyrologicznym a mianowicie masowy grób pomordowanych przez SS w 1943 r. mieszkańców dworów w Zbydniowie.

Pomniki

Jak już wyżej wspomnieliśmy kultura panująca na terenie gminy była silnie związana z dziejami narodu, a obszar gminy był sceną na którym rozgrywała się historia narodowa, nie jednokrotnie w oznaczeniu ponad lokalnym. Zaowocowało to powstaniem kilku obiektów związanych z pamięcią do grypy tej należą trzy zabytkowe pomniki o wysokiej wartości kulturowej. Pierwszy z zabytkowych pomników znajduje się w Skowierzynie i upamiętnia poległych okresu I wojny światowej. Drugi z obiektów to pomnik Tadeusza Kościuszki w Zaleszanach upamiętniający wodza narodu. Trzeci zaś to pomnik księdza Stojałowskiego w Turbii będący wotum pamięci i zarazem przejawem wpływu duchowieństwa na kulturę lokalną

Zabudowa dworsko-parkowa

Spośród kilku grup zabytków, jakie już wyróżniliśmy na miejsce szczególne zasługuje zabudowa dworsko parkowa, która na terenie gminy jest jeszcze bogato reprezentowana, bowiem znajdują się tu cztery obiekty dworskie najstarszy z nich to dwory w Zbydniowie i Kotowej Woli z przełomów XVIII/XIX w. Pozostałe dwa to dwór w Turbii z XIX w. oraz w Zaleszanach z przełomu XIX/XX w. W przypadku tych obiektów trzy z nich posiadają w swoim otoczeniu parki, z których najlepiej zachowały

się dwa w Zbydniowie i w Zaleszanych. Stosunkowo najgorzej zachowanym jest park w Kotowej Woli, który dziś występuje w formie szczątkowej. Spośród obiektów omawianej grupy na szczególną uwagę zasługuje oranżeria dworska w Zbydniowie pełniąca przez pewien okres funkcje kaplicy.

Zabudowa folwarczna

Spośród czterech dworów będących sercami folwarków, jakie funkcjonowały tutaj w okresie przed wojennym tylko w trzech przypadkach zachowała się szczątkowa towarzysząca im zabudowa folwarczna. W przypadku dworu w Turbii do naszych czasów dotrwała gorzelnia dworska z przełomu XIX/XX w. oraz czworak z wieku XIX w. Zabudowę Zaleszan i funkcjonowanie tam dworu reprezentuje gorzelnia dworska z 1907 r. Szczególnie bogato reprezentowane są zabytki związane z dworem w Zbydniowie między innymi mury ogrodzenia gospodarczego z XIX w. Karczma dworska z przełomu XVIII/XIX w. Oraz pomniejsze objekty.

Zabytki techniki

Z racji rolniczego charakteru gminy nie wyróżniamy tu zbyt dużej ilości zabytków techniki i przemysłu. Pewną grupę tych obiektów stanowią wymienione już objekty związane z folwarkami. W związku, z czym jedyny obiekt tej grupy stanowi stacja kolejowa w Zbydniowie, nie zwykle cenny obiekt związany z transportem kolejowym pochodzący z czwartej ćwierci XIX w.

Materiał archeologiczny

Na terenie Gminy Zaleszany znajduje się duża liczba śladów osadniczych będących pojedynczymi dowodami na funkcjonowanie kultury ludzkiej oraz szesnaście ważniejszych stanowisk, z których dwa są w rejestrze. Głównie są to osady, cmentarzyska w jednym przypadku fortyfikacje ziemne z XVII w. Większość stanowisk pochodzą z epoki brązu i żelaza świadczy to o stosunkowo późnym zasiedleniu tych ziem w stosunku do reszty dawnej Sandomierszczyzny.

5.2.3. Zabytki wpisane do rejestru zabytków.

W rejestrze zabytków województwa podkarpackiego znajdują się następujące objekty z terenów Gminy Zaleszany :

Turbia :

Cmentarz parafialny A- 656 z 19. 10. 1989 r.

Kościół Par. P.w. Św. A – 525 z 22.04.1991 r.

Dzwonnica A- 525 z 22.04.1991 r.

Plebania A – 525 z 22.04.1991 r.

Zaleszany :

Kościół Par. P.w. Św. Mikołaja BPA A -524 z 08.04.1981 r.

Ogrodzenie kościoła A -524 z 08.04.1981 r.

Cmentarz przykościelny A -524 z 08.04.1981 r.

Cmentarz parafialny A- 655 z 01. 03. 1993 r.

Kaplica grobowa Horodyńskich A – 655 z 01.03.1993 r.

Kotowa Wola :

Dwór Horodyńskich A- 910 z 29. 04.1975 r.

Dzierdziówka:

Kaplica przydrożna A – 193 z 16.03.2007 r.

Zbydniów :

Dwór Horodyńskich A – 911 z 29.10.1975 r.

Oranżeria dworska A – 911 z 29.10.1975 r.

Park dworski A – 911 z 29.10.1975 r.

Gorzelnia dworska A – 911 z 29.10.1975 r.

Cmentarz wojenny A - 398 z 19.10.1989 r.

Cmentarz wojenny (Karczmiska) A - 397 z 19.10.1989 r.

5.2.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się 48 karty adresowe zabytków architektury i budownictwa. Wśród tych obiektów najliczniejszą grupę stanowi zabudowa sakralna: Kościoły, cmentarze oraz liczne kapliczki. Druga grupa silnie reprezentowana to pozostałości dawnej zabudowy dworsko parkowej i folwarcznej. Szczegółowe informacje zawiera aneks 1

5.2.5. Zabytki archeologiczne.

W gminnej ewidencji zabytków Gminy Zaleszany znajduje się 16 stanowisk archeologicznych o dużej wartości poznawczej. Są to głównie osady i cmentarzyska o różnym stopniu rozpoznania. W zdecydowanej większości są to stanowiska z epoki brązu i żelaza oraz jedno z okresu XVII w. Dwa z nich znajdują się w rejestrze zabytków. Osada z epoki żelaza w Turbii o numerze: C- 36 08.12.1969 r. oraz fortyfikacje ziemne w Motyczach Szlacheckich z XVII w pod numerem: C- 6 z 01. 10. 2009 r. Szczegółowe informacje zawiera aneks 2.

5.2.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.

Dwór w Kotowej Woli.

Dwór wzniesiony na przełomie XVIII/XIX w. Pod koniec XVIII w., a mianowicie w 1774 r. wieś była własnością Kajetana Kraińskiego, który w 1795 r. zrzeka się praw do dóbr na rzecz małżonki Felicyty ze Skotnickich. W początkach XIX w. w 1824 r. właścicielka rozpisuje majątek we wsi pomiędzy swoją córkę Antoninę z Krajeńskich hr. Potockiej, a swych wnuków Jana, Alberta, Leona, Kajetana, Salomea Olszewskich. W 1841 r. dobra przechodzą na własność Skrochowskich. Rok 1872 przynosi zmianę właściciela, którym po małżeństwie z Izydorą Skrochowską zostaje Franciszek Popiel. W 1905 r. dwór wraz z dobrami przechodzi w ręce rodziny Horodyńskich, których własnością zostaje do momentu upaństwowienia.

Dwór usytuowany południowo-wschodniej części wsi, otoczony pozostałościami parku, teren dworski od północnego wschodniej graniczy z zabudową szkoły podstawowej, zaś od północnego zachodu z zabudową wiejską. Dwór zbudowany z cegły na zaprawie wapiennej tynkowany. W piwnicy sklepienia beczkowe i żagielkowe oraz klepkowe podłogi drewniane na legarach, dach kryty dachówką ceramiczną, stolarka okienna i drzwiowa drewniana. Rzut na planie prostokąta dwutraktowy. Dwór cały podpiwniczony na wysokiej podmurówce, dach czterospadowy. Elewacja frontowa sześciu osiowa z dwoma symetrycznie usytuowanymi wejściami. Elewacja wschodnia trzy osiowa z otworami wejściowymi do piwnic znajdującymi się na osi. Elewacja południowa ogrodowa sześciuosiowa z dwu osiowym rozelitem po środku ujętym w kanelurowane lizyny, okna rozelitu dwudzielne i silnie wydłużone, zaokrąglone. Od strony frontowej wewnątrz posiada dwa wejścia główne przedsiionki łączą się prostopadle umieszczonymi do nich korytarzami, po środku

sieni. Z sieni wejście do salonu. W środku trzy pokoje w pomieszczeniach, płaski sufit. Fasety zdobią salon i jeden pokój w narożu, ściany bielone.

Turbia - Kościół pod wezwaniem świętego Leonarda.

Eklektyczny kościół powstały na miejscu pierwszego, który uległ pożarowi w 1918 r. Zbudowany w 1922 r. Kościół położony w środkowej części wsi na zbliżonym do prostokąta cmentarzu przykościelnym, ogrodzony metalowym płotem. Ceglany na zaprawie wapiennej, tynkowany od wewnątrz, stropy posiada betonowe, sklepienia kolebkowo-krzyżowe, posadzki terakotowe, drewniana więźba dachowa, dach kryty dachówką ceramiczną, stolarka okienna metalowa, drzwi drewniane. Rzut trójnawowy z nawą główną wyraźnie szerszą i z równym jej szerokością prezbiterium. Po bokach w narożach zakrystia. Od frontu kruchta szerokości nawy głównej. Elewacje koloru cegły zwieńczone kolorowym gzymsem, okna z profilowymi archiwoltami. Naroża podkreślone pilastrami, niektóre elementy murowane. Szczyty kruchty i korpusu profilowane. Na środku szczytu kruchty koncha z figurą Matki Boskiej, szczyty korpusu dzielone pilastrami i poziomym gzymsem. Elewacje boczne sześciosiowe, nawa główna czteroprzęsłowa, nakryta kolebkowo-krzyżowo sklepieniami otwarta na boki arkadami. Chór muzyczny na czterech kolumnach gładkich nawy boczne nakryte bocznymi stropami. Prezbiterium nakryte sklepieniem kolebkowo-krzyżowym, zakrystia nakryta płaskimi stropami podobnie jak kruchta.

Zaleszany – Kościół Św. Mikołaja

Kościół parafialny p.w. Świętego Mikołaja Biskupa. Kościół zbudowany w 1903 r. według projektu Jana Sasa Zubrzyckiego, zastąpił on kościół drewniany z 1616 r. natomiast pierwszy kościół na tym terenie istniał w roku 1326 r. w momencie kształtowania się podstawowej sieci parafialnej. Kościół położony w środkowej części wsi, na środku ogrodzonego żeliwnym płotem cmentarza przykościelnego, murowany z cegły na wapiennej zaprawie, tynkowany wewnątrz, marmurowa posadzka. Sklepienie posiada kolebkowe oraz kolebkowo-krzyżowe, stropy drewniane, więźba dachowa niedostępna. Obiekt kryty blachą miedzianą, stolarka okienna metalowa, drzwi drewniane. Obiekt na planie krzyża, trójnawowy z transeptem posiada jedną wieżę, korpus trójnawowy o połowę węższy od nawy głównej z nieco szerszym od nawy głównej transeptem. Po południowo-wschodniej stronie prezbiterium kaplica. Nawa główna wraz z prezbiterium nakryte dwuspadowymi dachami przecinającymi się w środku, prezbiterium pokryte pięciopółaciowym dachem. Kaplice, zakrystie i nawy

boczne jednakowej wysokości nakryte dachami pulpitowymi. Fasada jedno wieżowa z pseudo wieżyczkami po bokach. W obiekcie dominuje nawa główna, wysoka, trójprzęsłowa nakryta kolebkowymi sklepieniami. Nawy boczne niższe i o połowę węższe. Prezbiterium wysokością i szerokością odpowiada nawie głównej, nakryte sklepieniem kolebkowo krzyżowym, w ścianach bocznych portale do zakrystii. Absyda oddzielona od prezbiterium wydatnym łukiem. Kaplica północno-zachodnia nakryta kolebką z oknem. Zakrystia częściowo adaptowana na piec grzewczy nakryta drewnianym stropem.

ZESPÓŁ DWORSKO PARKOWY W ZBYDNIOWIE

Zespół składa się z dworu, oficyny i oranżerii zbudowanych w parku romantycznym, krajobrazowym. Klasycystyczny dwór zbudowano w latach 1798 – 1802, oranżerię w latach dwudziestych XIX wieku a oficynę w drugiej połowie XIX wieku. Fundatorem był Dominik Horodyński, były adiutant Tadeusza Kościuszki z czasów powstania, który kupił królewszczyznę Zbigniew od Cesarstwa Austriackiego.

Dwór ten stał się siedzibą pięciu pokoleń Horodyńskich, aż do tragicznego mordu dokonanego na rodzinie przez Hitlerowców w noc świętojańską 24 czerwca 1943 roku.

W czasie kiedy Horodyńscy przybyli do Zbydniowa, na terenie dzisiejszego zespołu dworsko-pałacowego istniał stary, drewniany dwór zbudowany w latach 1658- 1660 w miejsce spalonego w 1656 roku przez wojska króla Karola Gustawa V w okresie „potopu” szwedzkiego. Dwór miał 140 lat, był więc bardzo stary. Dlatego też nowy właściciel Zbydniowa, człowiek mający kontakty z elitą Polski, podjął decyzję budowy nowego dworu o architekturze klasycystycznej, zgodnej z duchem czasu i ówczesną modą budowania dużych dworów i pałaców.

Dwór zbudowany jest na wysokim, ceglany podpiwniczeniu. W planie sytuacyjnym jest dwutraktowy, rozdzielony na podłużnej osi korytarzem. W części centralnej znajduje się główny portyk wejściowy, dzielony, z czterema kolumnami tokańskimi, a od strony ogrodowej również portyk dzielony z dolną częścią 3-arkadową i górną składającą się z sześciu kolumn. Budowla przykryta została wielkim dachem polskim, łamanym z naczółkami, pokryty dawniej gontem drewnianym, a obecnie gontem bitumicznym. Dwór zapewne zaprojektował i poprowadził budowę ktoś z kręgu Jakuba Kubickiego, wziętego architekta z przełomu XVIII i XIX wieku w Królestwie Polskim i Galicji.

Dwór posiada ceglane ściany oraz ceglane stropy baryłkowe między piwnicami a parterem. Natomiast pozostałe stropy, pomiędzy parterem a piętrem, były drewniane, po remoncie zastąpiono stropami żelbetonowymi. W planie posiada dwa trakty. Pierwszy tzw. paradny składa się z sześciu sal w układzie amfiladowym, natomiast drugi tzw. życiowy posiadający wejścia do indywidualnych pomieszczeń usytuowany jest od strony ogrodowej. Cała budowla jest „orientowana na godzinę w pół do trzeciej”, co zapewnia korzystną operację słońca w ciągu dnia tzn. że o godzinie 14.30 słońce świeci prostopadle do frontowej ściany budynku.

Założenie dworskie obejmuje również oranżerię zbudowaną w pierwszej dekadzie XIX wieku, która została zaprojektowana na planie koła, a z braku funduszy została zbudowana na planie odcinka koła. Ponieważ po kilkunastu latach budowla nie spełniała założonej funkcji oranżerii, zamieniono ją na kaplicę przy dworską. Aktualna odbudowa zrujnowanej budowli przywraca w części zamierzony pierwotny charakter, poprzez koliste zamknięcie.

Oficyna została zbudowana w latach 80-tych XIX wieku jako mieszkanie rodzin ogrodnika i kucharza. W ramach prowadzonej rewitalizacji zespołu dworsko-parkowego budynek dostosowany został architektonicznie do dworu poprzez wymianę konstrukcji dachowej i nadanie mu charakteru budowli historycznej.

Obiekt zbudowany w połowie XIX w. przez rodzinę Horodyńskich. Obiekt znajduje się w zespole dworsko parkowym, murowany z cegły na zaprawie wapiennej, tynkowany obu stronnie, stolarka okienna drewniana, rzut na planie półkola, elewacja frontowa zabudowana komórkami, dawniej trójosiowa. Obecnie odbudowana dostosowana do celów konferencyjnych.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

Analiza

Mocne strony

- Położenie gminy przy ważnych szlakach komunikacyjnych,
- Uchwalone Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania

Przestrzennego,

- Opracowana gminna ewidencja zabytków,
- Funkcjonowanie Gminnego Domu Kultury,
- Działalność Gminnej Biblioteki Publicznej,
- Działalność stowarzyszeń na terenie gminy,
- Bogaty kalendarz imprez kulturalnych.

Analiza

Słabe strony

- Zły stan techniczny obiektów zabytkowych,
- Problemy finansowe mieszkańców,
- Niewystarczające środki finansowe przeznaczane na ochronę zabytków,
- Niewykorzystanie potencjału zabytków,
- Niska świadomość ochrony zabytków wśród mieszkańców,
- Brak rozwiniętej oferty turystycznej,
- Samowolna przebudowa obiektów zabytkowych,
- Przedkładanie dobra własnego nad dobro społeczne,

Analiza

Szanse i możliwości rozwoju

- Autonomia samorządu terytorialnego,
- Popularyzacja dziedzictwa kulturowego jako „modnej dziedziny”,
- Kontynuowanie obecnych i tworzenie nowych okolicznościowych przedsięwzięć, imprez promujących dziedzictwo kulturowe,
- Kształtowanie wrażliwości na kulturę oraz edukacja regionalna dzieci i młodzieży,
- Organizowanie konkursów fotograficznych, konkursów literackich,
- Wykorzystanie ośrodków turystycznych (np.: Sandomierz, Ujazd, Bałtów Krzemionki Opatowskie, Baranów Sandomierski, Rzeszów) dla promocji gminy,
- Odtwarzanie tradycyjnych zawodów i rzemiosł, pielęgnacja folkloru oraz rodzimych tradycji, zwyczajów i obyczajów, gwary,
- Wsparcie finansowe z funduszy UE, programów rządowych i innych pozabudżetowych źródeł,
- Nawiązanie współpracy z sąsiednimi gminami,
- Współpraca z zagranicznymi regionami,
- Wykorzystanie metod aktywnego marketingu do rozpoznania rynku turystycznego w celu wejścia na ten rynek,
- Tworzenie oferty turystycznej,
- Rozbudowa agroturystyki,
- Rewitalizacja terenów gminy,
- Odrestaurowanie obiektów zabytkowych,
- Rozwój sieci szlaków turystyczno – kulturowych,
- Stworzenie atrakcyjnej bazy danych o dziedzictwie kulturowym gminy,
- Współpraca z organizacjami turystycznymi, młodzieżowymi i innymi.

Analiza

Zagrożenia i bariery

- Niepewność, czy działanie przyniesie zamierzony skutek,
- Degradacja zabytków przez niewłaściwe użytkowanie, brak użytkownika,
- Kryzys gospodarczy i związane z nim ograniczenie inwestycji,
- Niskie środki budżetowe,
- Zagrożenie nieprzewidywalnością warunków atmosferycznych,
- Zagrożenie ze strony wzmożonego transportu kołowego.

7. Założenia programowe, priorytety i kierunki działań Programu opieki nad zabytkami.

I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego.

I/1. Zahamowanie procesu niszczenia zabytków i poprawa stanu ich zachowania:

- a) Prace remontowo konserwatorskie obiektów stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów);
- b) Starania o pozyskanie środków spoza budżetu na rewaloryzację zabytków należących do gminy;
- c) Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja zabytków stanowiących własność gminy do nowych funkcji;
- d) Rewaloryzacja zabytkowych terenów zielonych – parków, cmentarzy, terenów nieistniejących cmentarzy;
- e) Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo – konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych;
- f) Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zalaniem, kradzieżą;
- g) Ocena i kontrolowanie stanu technicznego i sposobu użytkowania zabytków z zasobów komunalnych.

I/2. Zwiększenie atrakcyjności obiektów zabytkowych dla potrzeb społecznych, edukacyjnych i turystycznych:

- a) Bieżące prace porządkowe przy zabytkowych zespołach zieleni: dawne parki dworskie.

I/3. Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami:

- a) Wspieranie i rozwój tradycyjnych zawodów i rzemiosł oraz tradycyjnej sztuki budowlanej;
- b) Wspieranie inicjatyw tworzenia gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych;
- c) Wspieranie powstawania lokalnych wystaw, muzeów, izb pamięci, skansenów;
- d) Pomoc w promocji istniejących na terenie gminy muzeów.

II. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

II/1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

- a) Ochrona historycznych nazw miejscowości, przysiółków, miejsc, obiektów, oraz nazw geograficznych, za pomocą jednolitego wzoru tablic;
- b) Walka z samowolami budowlanymi.
- c) Wsparcie działań z zakresu Ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego MOF Stalowej Woli, poprzez współdziałanie i wspieranie wszelkich podmiotów z terenu gminy;

II/2. Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

- a) Kompleksowa ochrona wszystkich elementów krajobrazu kulturowego;
- b) Aktualizowanie gminnej ewidencji zabytków;
- c) Wpisanie grobowca pomordowanych w tgz. „Nocy Kupały” w Zbydniowie do ewidencji zabytków jako miejsce pamięci,
- d) Ochrona dziedzictwa niematerialnego obejmującego:
  - tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
  - sztuki widowiskowe;
  - zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
  - wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
  - umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym,

II/3. Ochrona układów ruralistycznych.

- a) Wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk;
- b) Wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach miejscowości zabudową zgodną z kompozycją przestrzenną miejscowego układu.

III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz edukacja, popularyzacja i promocja służąca budowaniu tożsamości i wrażliwości na kulturę.

III/1. Badanie i dokumentacja historii i substancji zabytkowej gminy:

a) Stworzenie systemu informacji o dziedzictwie kulturowym gminy i regionu poprzez wykorzystanie strony internetowej gminy, lub stworzenie nowej strony, zawierającej informacje o walorach krajobrazu kulturowego, zabytkach oraz historii gminy i regionu, o miejscowych tradycjach, zwyczajach, obyczajach i legendach jak również wiadomości z dziedziny ochrony i promocji zabytków, aktualnych informacji i zmian prawnych w tej dziedzinie, oraz informacje i pomoc dla właścicieli zabytków.

III/2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

- a) Wprowadzenie do programów nauczania w przedszkolach i szkołach tematyki regionalnej celem upowszechniania wiedzy o regionie, jego historii i tradycji;
- b) Organizowanie zajęć terenowych powiązanych z poznawaniem krajobrazu kulturowego i miejsc związanych z historią;
- c) Organizowanie i udział w szkoleniach z zakresu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego dla pracowników urzędu gminy, pracowników oświaty, placówek kultury, właścicieli zabytków i zainteresowanych;
- d) Popularyzacja ochrony dziedzictwa, jako „modnej dziedziny” (koszulki, kubki, długopisy z nadrukowanymi atrakcyjnymi tekstami);
- e) Organizowanie konkursów (fotograficznych, plastycznych, literackich i innych) związanych z dziedzictwem kulturowym gminy oraz tworzenie wystaw pokonkursowych.

III/3 Promocja dziedzictwa kulturowego i rozwój turystyki

- a) Stworzenie systemu informacji wizualnej w postaci tablic informacyjnych;
- b) Promowanie gminy w Internecie;
- c) Współpraca z organizacjami turystycznymi (np.: PTTK) oraz młodzieżowymi;
- d) Wykorzystanie potencjału turystycznego Sandomierza, Baranowa Sandomierskiego i Św Krzyża, Rzeszowa, Łańcuta. dla promocji gminy;
- e) Kontynuowanie współpracy z sąsiednimi gminami, oraz z gminami zagranicznymi;
- f) Nawiązanie stosunków partnerskich z Gminą Wiazyń (Białoruś) w oparciu o wspólne elementy historyczne;
- g) Stworzenie cyklicznych i okolicznościowych imprez promujących gminę i jej dziedzictwo;

- h) Udział gminy w konkursach i pokazach promujących regionalne tradycje;
- i) Wspieranie rozwoju agroturystyki;
- j) Wykorzystanie istniejących szlaków turystycznych i tworzenie nowych rekreacyjno - kulturowych;
- k) Wydanie albumu fotograficznego promującego gminę, oraz tworzenie przewodników, katalogów, informatorów o gminie;
- l) Wspieranie wszelkich działań mających na celu promowanie dziedzictwa historycznego i kulturowego gminy;

8. Instrumenty wdrażania gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Zaleszany.

Instrumentami wdrażania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Zaleszany* dysponują wszystkie podmioty zobowiązane do działań zapisanych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

Gminne władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym:

- finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć – możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków finansowych na zagadnienia związane z ochroną zabytków;
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych (np. organizacji miejscowych, instytucji biznesowych), stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz wyższego szczebla itp. o swoich zamiarach i wpływanie na gminną politykę kulturalną;
- promowanie pozytywnych działań w ochronie zabytków np. przez fundowanie nagród, nagłaśnianie przez media, przyznawanie dyplomów itp. określone w *Programie* zadania winny być także wdrażane przez samorząd gminy na drodze realizowania ustawowych obowiązków, m.in. poprzez:
- planowanie w rocznym budżecie samorządu środków finansowych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami,
- opracowywanie studiów historyczno-urbanistycznych, programów opieki nad

zabytkami, studiów krajobrazowych itp.,

- stymulowanie działań właścicieli obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należytym stanie,
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów (instytucje, stowarzyszenia, osoby prawne i fizyczne) na rzecz zagospodarowania zabytków, ich promocji i popularyzacji.

Zakłada się, że zadania określone w *Gminnym programie opieki nad zabytkami w gminie Zaleszany* będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. wspólne działanie władz gminy z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, z innymi jednostkami samorządu terytorialnego, diecezją, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami i posiadaczami obiektów;

2. działania własne władz gminy:

a) prawne – tworzenie prawa miejscowego;

b) finansowe – finansowanie instytucji kultury, dotacje, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy;

c) programowe – realizacja projektów i programów gminnych;

d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.;

3. działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

9. Ocena wyników Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Zaleszany.

W odniesieniu do gminnego programu opieki nad zabytkami *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* stanowi:

1. Wójt Gminy ma obowiązek sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji programu, które przedstawia się Radzie Gminy (zgodnie z art. 87. p. 5.).

2. Sprawozdanie z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami będzie przekazywane Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji wojewódzkiego i powiatowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (zgodnie z art. 87. p. 6).

10. Przykładowe źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.

1. Dofinansowanie Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do zadań publicznych z zakresu ochrony dóbr kultury dotyczących prac zabezpieczających, konserwatorskich, remontowych, ekspertyz technicznych i konserwatorskich, badań architektonicznych i konserwatorskich, projektów budowlanych – zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków.

2. Programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Dziedzictwo Kulturowe.

Celem tego programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i zagranicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Wyodrębniono tu pięć priorytetów, którymi są:

- a) Ochrona zabytków;
- b) Wspieranie działań muzealnych;
- c) Kultura ludowa;
- d) Ochrona dziedzictwa kulturowego cz granicą;
- e) Ochrona zabytków archeologicznych.

Priorytet 1. Ochrona zabytków.

Celem priorytetu jest ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwacja i rewaloryzacja zabytków jak również udostępnienie zabytków na cele publiczne.

Ustanowiono dwa rodzaje kwalifikujących się zadań:

- a) Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowane do przeprowadzenia w roku

udzielania dofinansowania. Art. 77. Ustawy z dnia 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) określa, które z poniesionych kosztów będą dofinansowane.

b) Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Działalność wnioskodawcy nie może być finansowana ze środków publicznych.

c) Uprawnieni wnioskodawcy:

- Osoby fizyczne,
- Jednostki samorządu terytorialnego,
- Inne jednostki organizacyjne.

Każdy z wymienionych wnioskodawców musi być właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiada taki zabytek w trwałym zarządzie.

Priorytet 2. Wspieranie działań muzealnych.

Celem priorytetu jest ochrona, zachowanie, prezentacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.

Rodzaje kwalifikujących się zadań:

- a) Organizacja czasowych wystaw muzealnych i publikacji towarzyszących im katalogów;
- b) Modernizacja stałych wystaw muzealnych;
- c) Publikacja katalogów do wystaw muzealnych;
- d) Konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego;
- e) Zakup wyposażenia pracowni konserwatorskich.

Uprawnieni wnioskodawcy:

- Samorządowe instytucje kultury,
- Państwowe instytucje kultury,
- Organizacje pozarządowe,
- Kościoły i związki wyznaniowe.

Priorytet 3. Kultura ludowa.

Celem priorytetu jest wzmocnienie poczucia tożsamości regionalnej poprzez zachowanie, dokumentowanie i przekaz elementów kultury ludowej oraz popularyzacja różnorodnych zjawisk kultury ludowej.

Rodzaje kwalifikujących się zadań:

- a) Zadania edukacyjne, w tym warsztaty, kursy i szkolenia dotyczące zagadnień kultury regionalnej;
- b) Zadania animacyjne wspomagające lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji;
- c) Publikacje książkowe z zakresu kultury ludowej;
- d) Zadania dotyczące dokumentacji, archiwizacji, udostępniania i ochrony unikalnych zjawisk kultury ludowej w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości;
- e) Zadania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego;
- f) Zadania dotyczące ochrony architektury regionalnej;
- g) Zadania o charakterze artystycznym inspirowane sztuką i twórczością ludową;
- h) Zakup obiektów oraz kolekcji dzieł sztuki ludowej w celu ich publicznego udostępniania;
- i) Projekty badawcze i popularyzatorskie z zakresu antropologii kultury etnologii i etnografii.

Z priorytetu wyłączone są zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym również rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych.

Uprawnieni wnioskodawcy:

- Samorządowe instytucje kultury, z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego,
- Organizacje pozarządowe,
- Kościoły i związki wyznaniowe,
- Podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

3. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez dofinansowanie wkładu własnego do wybranych zadań realizowanych ze środków europejskich.

Rodzaje kwalifikujących się zadań:

W ramach programu można ubiegać się o promesę ministra na dofinansowanie wkładu własnego, dla następujących zadań niekomercyjnych

1. Zadania, które ubiegają się o dofinansowania w ramach następujących programów europejskich:

- a) Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020;
- b) 16 Regionalnych Programów Operacyjnych 2014-2020;
- c) Programu Operacyjnego Innowacyjny Rozwój 2014- 2020;
- d) Programu Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014- 2020;
- e) Programu Rozwój Obszarów Wiejskich 2014-2020;
- f) Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej;
- g) Programu Kreatywna Europa 2014-2020;

2. Zadania, które w całości są zgodne z wymogami programów europejskich, o których mowa w ust. 1.

3. Zadania przypadku, których nie zawarto jeszcze wiążącej umowy na dofinansowanie w ramach jednego z programów europejskich, o których mowa w ust.1.

4. Zadania, których zakres dotyczy:

- a) Ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.
- b) Budowy, rozbudowy i przebudowy infrastruktury kulturalnej oraz infrastruktury szkół i uczelni artystycznych.
- c) Realizacji międzynarodowych przedsięwzięć kulturalnych.
- d) Rozwoju infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie kultury,
- e) Rozwoju zasobów ludzkich oraz podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa.

5. W przypadku zadań, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. a, złożenie wniosku o promesę jest możliwe, gdy wnioskodawca dysponuje pełną dokumentacją projektową.

6. W przypadku zadań, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. h oraz lit. i, złożenie wniosku o promesę jest możliwe w przypadku akceptacji programów europejskich, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. h oraz lit. i.

4. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014 – 2020.

Oś priorytetowa 5: Wzrost jakości infrastruktury społecznej oraz inwestycje w dziedzictwo kulturowe, turystykę i sport.

Cele osi priorytetowej:

1. Poprawa jakości infrastruktury służby zdrowia;
2. Doskonalenia regionalnej infrastruktury edukacyjnej;
3. Tworzenie warunków dla rozwoju kultury, sportu i turystyki jako elementów tożsamości regionalnej i form aktywności społeczno – zawodowej ludności;
4. Poprawa dostępu do obiektów dziedzictwa kulturowego, turystycznych i sportowych oraz zmniejszenie różnic w tym zakresie pomiędzy regionem świętokrzyskim a innymi regionami.

Przykładowe rodzaje projektów w ramach osi, w zakresie infrastruktury kultury:

- adaptację obiektów zabytkowych i przemysłowych na cele kulturalne;
- budowę, rozbudowę, przebudowę, modernizację i wyposażenie obiektów publicznej infrastruktury kulturalnej oraz zagospodarowanie ich otoczenia;
- tworzenie systemów i centrów informacji kulturalnej;
- wyposażenie obiektów pełniących funkcje kulturalne,
- zagospodarowanie otoczenia obiektów pełniących funkcje kulturalne.

Przykładowe rodzaje projektów w ramach osi, w zakresie infrastruktury turystycznej:

- konserwację, renowację, zachowanie, modernizację, adaptację obiektów historycznych, zabytkowych oraz przemysłowych wraz z otoczeniem i ich przystosowanie na cele turystyczne;

- rozwój, modernizację i wyposażenie publicznej infrastruktury turystycznej, w tym obiektów noclegowych, gastronomicznych, rekreacyjnych i innej infrastruktury turystycznej, w tym ścieżek, tras i szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, wodnych, narciarskich) w miejscach atrakcyjnych przyrodniczo, kulturowo i turystycznie wraz z infrastrukturą dodatkową (np. systemy oznakowania i miejsca postoju);

- rozwój, modernizację i wyposażenie infrastruktury informacyjnej i recepcyjnej (np. centra i punkty informacji turystycznej);

- rozwój, modernizację i wyposażenie publicznej infrastruktury służącej rozwojowi aktywnych form wypoczynku, w tym sal i hal sportowych, krytych pływalni, basenów odkrytych, boisk sportowych, kortów tenisowych, kręgielni, torów regatowych, przystani wodnych, skoczni i tras narciarskich oraz innej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej (z uwzględnieniem konieczności zapewnienia bezpieczeństwa osób korzystających z tych obiektów), wraz z zagospodarowaniem otoczenia.

Beneficjenci programu:

- Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia;
- Jednostki organizacyjne posiadające osobowość prawną;
- Instytucje kultury;
- Organizacje pozarządowe;
- Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych;
- Szkoły wyższe;
- Osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi szkoły i placówki;
- Zakłady opieki zdrowotnej działające w publicznym systemie ochrony zdrowia;
- Przedsiębiorcy;
- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne;
- Jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną (niewymienione wyżej).

5. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020.

Oś 3. Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej.

Działanie: Odnowa i rozwój wsi.

Działanie ma na celu poprawę jakości życia na obszarach wiejskich przez zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi oraz promowanie obszarów wiejskich. Skutkować to winno wzrostem tożsamości społeczności wiejskiej, zachowaniem dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich oraz wzrostem atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej obszarów wiejskich.

Rodzaje działań:

1. Budowa, przebudowa, remonty lub wyposażenie obiektów.
  - pełniących funkcje publiczne, społeczno – kulturalne, rekreacyjne i sportowe;
  - służących promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji sztuki oraz kultury.
2. Kształtowanie obszaru przestrzeni publicznej.
3. Budowa, remonty lub przebudowa infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno – kulturalnych.
4. Zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne.

5. Odnawianie, eksponowanie lub konserwacja lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci.

6. Kultywowanie tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

Beneficjenci programu:

1. Jednostki samorządu terytorialnego;

2. Instytucje kultury zorganizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego;

3. Kościoły i związki wyznaniowe;

4. Organizacje pozarządowe mające status organizacji pożytku publicznego (w rozumieniu ustawy z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie).

5. Projekty MOF Stalowej Woli

Ochrona i popularyzacja dziedzictwa kulturowego MOF Stalowej Woli

OŚ priorytetowa IV. Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego .

Bibliografia.

Stanisław **Arnold**, Podziały administracyjne woj sandomierskiego, Kielce 2001.

Jan **Bigo**, Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami, Lwów 1897.

Bitwa pod Wrzawami 12 czerwca 1809. W 200. rocznicę wydarzeń, pod red. Waldemara Prarata, Wrzawy 2009.

Benedykt **Budziło**, Krzysztof **Budziło**, Gorzyce dawniej i dziś, Gorzyce 2006.

Benedykt **Budziło**, Gorzyce i Wrzawy. Zarys dziejów, Kraków 2000.

Maria **Dobrowolska**, Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem, Kraków 1931.

Historia chłopów polskich, t. 1, Warszawa 1970.

Piotr **Kaczanowski**, Janusz Krzysztof **Kozłowski**, Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.), Kraków 1998.

Walerian **Kalinka**, Galicya i Kraków pod panowaniem austriackim, Paryż 1853.

Stanisław **Kutrzeba**, Historia ustroju Polski w zarysie. Po rozbiorach, t. IV, Lwów 1920, s. 229.

Gerard **Labuda**, Mieszko I, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.

Marta **Michałowicz-Kubał**, Grzegorz **Kubał**, Miejscowości Gminy Gorzyce na przestrzeni wieków, Krosno-Targowiska 1998.

Jadwiga **Muszyńska**, Gospodarstwo folwarczne w starostwie sandomierskim 1510-1663, Kielce 1984.

Polskie Koleje Państwowe 1918-1928, Warszawa 1929.

Puszcza Sandomierska wczoraj i dziś. Zbiór rozpraw i artykułów pod redakcją Józefa Półciartka, Rzeszów 1980.

Józef **Rawski**, Piastowskie dzieje Puszczy Sandomierskiej. Gorzyce, strażnice graniczne pierwszych Piastów, Tarnobrzeg 1997.

Republika Tarnobrzaska w świetle faktów i dokumentów [w:] Republika Tarnobrzaska w świetle faktów i dokumentów, Rzeszów 1982.

Stanisław **Szczur**, Historia Polski. Średniowiecze, Kraków 2002.

Ludwik **Zalewski**, Z dziejów partyzantki r.1833 w województwie lubelskim (w setną rocznicę), Lublin 1934.

Aneksy

Aneks 1

Wykaz zabytków architektury wpisanych do gminnej ewidencji zabytków

Zabytki budownictwa i architektury wpisane do gminnej ewidencji zabytków			
Lp	Miejscowość	Obiekt zabytkowy	Datowanie
1	Turbia	Plebania	Lata 20-te XX w.
2	Turbia	Krzyż żeliwny	1907 r.
3	Turbia	Kościół parafialny pod p.w. Św. Leonarda	1922 r.
4	Turbia	Cmentarz przykościelny	1751 r.
5	Turbia	Cmentarz parafialny (najstarsza część)	4 ćw. XVIII w
6	Turbia	Dzwonnica	I ćw. XX w.
7	Turbia	Kaplica Św. Floriana	XIX w
8	Turbia	Pomnik ks. St. Stojałowskiego	1912 r.
9	Turbia	Dwór	koniec XIX w
10	Turbia	Gorzelnia Dworska	XIX/XX w
11	Turbia	Czworak	koniec XIX w
12	Zaleszany	Kościół Par. P.w. Św. Mikołaja BPA	1904 - 1906 r.
13	Zaleszany	Pomnik Tadeusza Kościuszki	1917 r.
14	Zaleszany	Ogrodzenie kościoła	1904- 1906 r.
15	Zaleszany	Cmentarz przykościelny	1 poł XIV w
16	Zaleszany	Cmentarz parafialny	1785 r.

17	Zaleszany	Kaplica grobowa Horodyńskich	2 poł XIX w
18	Zaleszany	Dwór	XIX/XX w.
19 20	Zaleszany	Park dworski	XIX w.
21	Zaleszany	Kaplica św. Floriana	1 poł. XIX w.
22	Zaleszany	Gorzelnia dworska	1907 r.
23	Skowierzyn	Kapliczka wnąkowa	II poł. XIX w.
24	Skowierzyn	Pomnik ku czci poległych 1914-1920 r.	1920 r.
25	Motycze szlacheckie	Kaplica	Koniec XIX w.
26	Majdan Zbydniowski	Figura MB Niepokalanie Poczętej	XIX/XX w.
27	Majdan Zbydniowski	Kaplica Św. Jana Nepomucena	1 ćw. XIX w.
28	Majdan Zbydniowski	Dom ludowy	1929 r.
29	Kotowa Wola	Figura MB Niepokalanie Poczętej	Po 1920 r.
30	Kotowa Wola	Kuźnia	Pocz. XX w.
31	Kotowa Wola	Kaplica	Koniec XIX w.
32	Kotowa Wola	Pozostałości parku dworskiego	XVIII/XIX w.
33	Kotowa Wola	Dwór	XVIII/XIX w.
34	Dzierdziówka	Figura MB Niepokalanie Poczętej	1921 r.
35	Dzierdziówka	Kaplica	Pocz XX w.
36	Dzierdziówka	Kaplica przydrożna	XIX/XX w.
37	Zbydniów	Dwór	XVIII/XIX w.
38	Zbydniów	Oranżeria dworska	XIX w.
39	Zbydniów	Park dworski	XVIII/XIX w.
40	Zbydniów	Mur ogrodzenia części gospodarczej	XIX w.
41	Zbydniów	Gorzelnia dworska	XIX w.

42	Zbydniów	Karczma dworska	XVIII/XIX w.
43	Zbydniów	Figura MB z Dzieciątkiem	Pocz. XX w.
44	Zbydniów	Budynek stacji kolejowej	4 ćw. XIX w.
45	Zbydniów	Cmentarz wojenny	1915 r.
46	Zbydniów (Karczmiska)	Cmentarz wojenny	1915 r.
47	Zbydniów	Cmentarz wojenny	1914-1915 r.
48	Zbydniów	Miejsce pamięci	1943 r.

Aneks 2

Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

Lp.	Miejscowość	Funkcja obiektu	Chronologia	Rejestr	Nr stanowiska na obszarze
1	Turbia	osada	epoka żelaza	C- 36 z 08.12.1969 r.	1
2	Turbia	osada	epoka żelaza		25
3	Motycze Szlacheckie	fortyfikacja ziemne	XVII w.	C- 6 z 01.10.2009 r.	1
4	Kotowa Wola	osada	epoka brązu		15
5	Kotowa Wola	osada	epoka brązu		14
6	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		48
7	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		49

8	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		44
9	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		42
10	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		26
12	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		25
13	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		23
14	Agatówka	cmentarzysko	epoka brązu		25
15	Zaleszany	osada	epoka brązu		7
16	Zbydniów	cmentarzysko	epoka żelaza		1

Źródło: WUOZ Tarnobrzeg, karty AZP.

